

Поль Дерулєд

Г Е Т Ь М А Н

У К Р А І Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О

М Ю Н Х Е Н 1 9 7 6

Поль Дерулед

Г Е Т Ь М А Н

ДРАМА У 5-ТИ ДІЯХ

ПЕРЕКЛАД З ФРАНЦУЗЬКОЇ СОФІЇ НАУМОВИЧ

diasporiana.org.ua

У К Р А Ї Н С Ь К Е В И Д А В Н И Ц Т В О

М Ю Н Х Е Н 1 9 7 6

**Herstellung: Druckgenossenschaft „Cicero“ eGmbH, 8, München 80,
Zeppelinstrasse 67**

ПРО АВТОРА «ГЕТЬМАНА»

Поль (Павло) Дерулед — псевдо «Жан Ребель» — народився 2. 8. 1846 р. у Франції. Закінчивши середню і старшинську школи їздив по світі: був у Єгипті, Італії, Іспанії, Австрії, Голляндії, Саксонії, Пруссії.

Підчас французько-пруської війни 1870 р. пішов у жуави й хоробро бився, був ранений, вийшов старшиною з медаллю за хоробрість.

Ще перед війною почав писати вірші, але його п'єса на одну дію «Жуан Стерніє» мала більший успіх у «Комеді франсез». Під час війни склав багато вояцьких пісень «Шант дю зольда», які 1873 року видав збіркою. Найбільшим успіхом втішалася його драма в п'яти діях «Гетьман», що йшла в державному театрі «Одеон» у Парижі 1877-1880 років. До його великої кантати «Вів ля Франс» музику написав Гуно. 1882 року Дерулед закладає політичне товариство «Ля ліг де патріот» і як її представник їздить до Греції, Туреччини і Росії. Під кінець життя став послом до французького парламенту, де відзначався палкими, патріотичними промовами.

Д-р Дмитро Донцов у статті «Слава козацька в драмі Поля Деруледа» (Визвольний шлях, Лондон, 1956 (VI.) пише так:

«В наш „прогресивний” вік, ім'я славного французького письменника 2-гої половини ХІХ-го віку Поля Деруледа — не в моді. Мав він у собі багато „анти”: антипрогресист, антиреспубліканець і т. п., які в модерні часи просто проскрибовані, звідси мовчанка, якою обходять його твори.

Його драму „Гетьман”... вперше виставлено 2-го лютого 1877 р. в „Одеоні” в Парижі. 1945 р. її виставив французь-

кий театр у Монреалі, як взірцеву п'єсу, на якій канадійська молодь мала б учитися шляхетних чеснот патріотизму. „В епосі II імперії Франція, по кримським поході, особливо цікавилася Україною... (Проспер Меріме, перед тим Гюго, переклад „Марусі" Марка Вовчка). В цій добі з'явився й твір Деруледа. Драма ця дуже сценічна і тільки однобічне захоплення земляків нашим селянством, а в ХХ віці — марксизмом, спричинилося, мабуть, до того, що її ані не виставляли на наших сценах, ані навіть не перекладали по-українськи, на що вона, безперечно, ще й тепер високою мірою заслуговує..." (підкр. С. Н.).

Це наскрізь героїчна драма, в якій героями є дієві особи — і своїм ідеалізмом і своїми характерами. В цій драмі нема таких карикатур на козаків, як у Черкасенка, де вони прагнуть лиш „святого й тихого спокою" та „обняти всіх людей — і ворогів і друзів"...

Була... ще й друга Україна, яка працювала і співала, не кров'ю, а потом скроплюючи лани. Але чужинцям імпонувала лише Україна козацька. Вона цікавила Вольтера, Байрона, Віктора Гюго, Готшала, Ліста, Верна і — Деруледа... З цією Україною... треба... далі знайомити чужинців... Попри... „Наталки-Полтавки" і „Гуцулки-Ксені" — виставляти „Бояриню" Лесі Українки, історичні п'єси Старицького, чи „Гетьмана" Деруледа».

Підписуємося під цими словами д-ра Д. Донцова.

Софія Наумович

ДІЄВІ ОСОБИ:

ФРОЛ ГЕРАШ — козацький гетьман України

ДМИТРО СТЕНЬКО — суджений Мікли

РОГОВ'ЯН — козак на польській службі

ЛЯДСЛЯС IV — польський король

ГАЛАГАН

РЕМІНЬ — козацькі полковники

ПАВЛЮК

КНЯЗЬ ОСЕЦЬКИЙ

ГРАФ ТОМІЦЬКИЙ — польські шляхтичі

КНЯЗЬ БАКВИЧ

ПОЛЬСЬКИЙ СТАРШИНА

КОРОЛІВСЬКИЙ КОЗАК І ВЕРШНИК — у подвійні ролі

ДОНСЬКИЙ КОЗАК

МАРУСЯ

МІКЛА — донька Фрола Гераша

ПОЛЬСЬКА СЛУЖАНКА

КОЗАКИ І ПОЛЬСЬКІ ВОЯКИ

Подія відбувається частинно в Любліні, частинно в різних місцях України біля 1640-их років.

ПЕРША ДІЯ

Майдан у королівській посілості в Любліні. У глибині палата, на східцях якої стоїть Рогов'ян. Жид Шмуль захопився за деревом. Місячна ніч.

ПЕРША ЯВА

РОГОВ'ЯН: Чи ця таємна зустріч не приховує якого підступу? Та нехай! Я ж озброєний, а врешті: чим ризикую? Вбивник вибирав би кращий час і місце, як польський двір і королівське свято!

ШМУЛЬ: (до себе): Мабуть не второпав Рогов'ян мого листа. Щоправда мій стиль... (побачив Рогов'яна) Та це ж він! Низький слуга пана полковника!

РОГОВ'ЯН: То це ти. Шмулю? Чого ж ти не підписався?

ШМУЛЬ: Ще б пак! Посередничати, — так, але компромітуватися, — ні!

РОГОВ'ЯН: А все ж таки закрастися в цей сад, справа...

ШМУЛЬ: Доволі відважна, правда? Ну, як треба, то я відважуюся... Бути обережним — це не значить усього боятися... А втім, коли я якось увійшов, то можу й вийти...

РОГОВ'ЯН: Тобто, ти й тут маєш приятелів?

ШМУЛЬ: Хіба ж я не той дволикій Шмуль, чийого справжнього обличчя, — крім Бога, — ніхто не знає? Цей певний посланець і бистрий шпигун, який знає, — залежно від потреби й людей, — коли треба кричати «Слава Україні!», а коли «Нех жие Польска»!...

РОГОВ'ЯН: Ага. Ну й що ж ти кричав, коли входив сюди?

ШМУЛЬ: «Слава Україні!»

РОГОВ'ЯН: А, ба! Хіба ж тут служать Україні?

ШМУЛЬ: А вже ж! Бо всі ці реєстрові козаки, як їх звать, що їх Король збирає зі завойованих земель,

— це завжди й у першу чергу українські козаки! І завжди я маю одного з них як відмичку...

РОГОВ'ЯН: Якже це? Уже п'ять років їм тут озолочують кайдани, а ці пси далі плачуть за їхнім кублом в Україні?

ШМУЛЬ: Більше того: два їхні провідники, — Фрол Гераш і Стенько, — що то їх в'язнять у цих мурах, — мають серед цих козаків своїх найвірніших приятелів! Так само як Рогов'ян, — без нагадування їхніх погроз, — не має завзятіших ворогів від них! Та ще й — вибачте мені за їхні слова, вони проклинають його за...

РОГОВ'ЯН: За зраду! Вимов це слово, старий дурню! Думаєш, що воно мене образить? По-перше, ця зрада, — це моя пімста! Я казав бити Фрола Гераша й козаків за те, що мене викинули зі старшинської ради. Крім того, це ж була єдина нагода, щоб із приниженого козацького сотника стати королівським генералом! Ось кого ти тепер бачиш перед собою! Але ця вістка має свою ціну...

ШМУЛЬ: Цікаво, яку?

РОГОВ'ЯН: Я тобі нею відплачуся за те, що й ти мені приніс якусь вістку?

ШМУЛЬ: Надзвичайну! Чи не казали ви самі мені, — а буде вже двадцять місяців від останнього бунту зацькованої України, якій даремне стинають відрослі голови, — що король хотів би вже раз покінчити з цими безправними війнами? Що вони його сердять, бо польських генералів він уважає бездарними для повного розгрому козаків...

РОГОВ'ЯН: І, що знаючи мою тверду руку та ненависть до них, — призначить саме мене в найближчій війні! Та що в випадку перемоги, — а її я певний! — я, нужденний сотник невеличкої ста-

ниці над Дніпром, якого мої брати-козаки ледве людиною вважали, — я стану гетьманом України! Так, я тобі це казав! Але я теж казав, що наступна війна буде не скоро... Бо ж проливши стільки крові намарне...

ШМУЛЬ: Ба, бувають такі хоробрі, що борються навіть із відкритими ранами! Україна саме з таких!.. Козаків не скорюш! Вони менше втомлені від крові, пролитої в боях, як від мук, завданих їм у неволі! Вони нишком збираються на Січі... організуються...

РОГОВ'ЯН: Пхе! Якщо така твоя вістка, то дорого її не продаш! Козаки збираються на Січі, бо готуються воювати турків! Це, зрештою, їхній єдиний привілей!

ШМУЛЬ: І вас теж зловили в цю пастку?

РОГОВ'ЯН: Я думаю, що вони нічого іншого не можуть робити, а зрештою я бачив звіти до короля.

ШМУЛЬ: О, це незбиті докази!.. Коли Вельмишановний бачив звіти!.. Ці добрі звіти, які кожний губернатор шле королеві, щоб доказати, мовляв, у його володіннях усе в порядку!.. Що козаки покірні, як воли в стайні, і геть загубили свою неприборкану вдачу! І якщо вони все ж таки граються в війну, — то тільки проти турків і так... щоб провести час!.. Ха ха ха.

РОГОВ'ЯН: То ти вважаєш себе проникливішим за мене, старий блазню?

ШМУЛЬ: Така надмірна гордість не для мене, — вона прозрадила б мою ролю... Але коли Маруся вважає мене добрим козаком...

РОГОВ'ЯН: І це найкраща твоя витівка — обманути цю достойну відьму?

ШМУЛЬ: Ото ж, коли Маруся вислала мене післанцем до одного з цих козацьких отаманів, яких в'язнять тут, — то ви думаєте задля турків?..

РОГОВ'ЯН: То ти приходиш..?

ШМУЛЬ: Я приходжу з посланням до Дмитра Стенька. Його колишня виховниця переказує йому, що нагода сприятлива, козаки готові й коли він появиться на Січі, його виберуть гетьманом і почнуть воювати...

РОГОВ'ЯН: А чому ж не кличуть Фрола Гераша?

ШМУЛЬ: А тому, що його тричі взивала непокірна Україна, а він і оком не моргнув! Тому, здається, сама Маруся спопуляризувала ім'я молодого козака, звеличуючи своїми піснями його предків. Коротко кажучи: будь це невдячність, пристрасть чи випадок, — але кличуть молодого, а не старого...

РОГОВ'ЯН: Та невже ж цей народ такий божевільний?! Шмулю! Ти вже заробив фортуна! Але моя ще тільки починається... О, мої браття-козаки, ви посміли мене зневажити! Ви вважали, що я здатний командувати хіба якоюсь сотнею в нужденній станиці... сотником залишили. Ви ще побачите, як я зумію командувати! А ти, донько Фрола Гераша, горда Мікло! Скільки разів твій зневажливий погляд пригнічував мене! Ми стрінемося з тобою після війни, коли переможемо твого Стенька, а гідність гетьмана, яку обіцяв мені король, — кине мені під ноги розгромлену Україну...

ШМУЛЬ: Ви думаєте, що Мікла кине вам під ноги теж свою ненависть?

РОГОВ'ЯН: Я думаю, що вона й її батько настільки люблять Україну, щоб зрозуміти: коли приймуть мою руку, — затримають караюче рам'я. Але залишм майбутньому те, що має статися й займемося сучасним.

ШМУЛЬ: О так, займемося ним, мій пане.

РОГОВ'ЯН: До дії! Справу треба пустити в хід без проволоки. Твої коні готові? Ти можеш їхати ще цього вечора?

ШМУЛЬ: Але ж Стенько нічого ще не знає! Я ж його ще не бачив...

РОГОВ'ЯН: Мій дорогий, стратегія, це сестра воєнних хитрощів. Щоб побачити Стенька — нічого легшого як післати туди твого козака. Він радо побіжить.

ШМУЛЬ: Добре, а якщо Стенько не погодиться?

РОГОВ'ЯН: Та ти тільки подумай про те, що йому пропонують: стати гетьманом і набути слави визвольника! Чого ж більше треба його молодечому запалові? І не буває такого в двадцятьп'ять років, щоб дивитися спершу на другий бік медалі...

ШМУЛЬ: Хай, припустім, що він погодиться й утече зо мною. Як же ж вийти з Люблина?

РОГОВ'ЯН: А твій козак? Та ж він не тільки допоможе вам вийти поза міські ворота, але й виконає ще одне корисне завдання...

ШМУЛЬ: Яке?

РОГОВ'ЯН: А таке, що коли ви тільки опинитеся за містом, він повернеться до короля й скаже, що довго вас здоганяв, але не міг спіймати.

ШМУЛЬ: Вислід був би прекрасний, що ж до засобу, то боюся, що мій козак собі його не вподобає: він же ризикує головою при цьому обмані.

РОГОВ'ЯН: Та ти ж йому говори про високі речі: про віддання справі й батьківщині, бий в усі дзвони про честь і обов'язок. Тоді й у нього відозветься дзвін, тільки треба пустити його в рух.

ШМУЛЬ: То ж до дії!

РОГОВ'ЯН: До дії! Справляйся добре й швидко. Іди, пошукай козака, вишли його чимдуж, будь хитрий, велемовний, винахідливий! А я повернуся на бал, щоб відповідно настроїти короля. (Шмуль відходить ліворуч, Рогов'ян по сходах у палату, зправа входять Фрол Гераш, Стенько й Мікла).

ДРУГА ЯВА

Фрол Гераш, Стенько, Мікла

ГЕРАШ: Ходім сину, треба повернутися в залю й забути цю зневагу, яку тобі заподіяли. Вона зрештою не заслуговує на такий розголос. Хіба ж можемо заборонити комусь дивитися на Міклу?

СТЕНЬКО: То Рогов'янові вільно було, — нехтуючи моею люттю, — вліпити очі в її невинне личко і вголос про неї говорити? Ще й показувати пальцем на неї? Це ж заставило червоніти твою доньку!... А мені, її судженому, ти, її батько, заборонив покарати його за цю зневагу!..

ГЕРАШ: Ти кажеш: покарати! Але ж мій бідний Дмитре, які ж права мають тут переможені під Берестечком? На жаль, сину, не маємо навіть того права, щоб звідси піти! Король наш переможець і наш пан. І хоч немає в нас кайдан ні на руках, ні на ногах, то все ж ми всі троє, — в'язні!..

МІКЛА: Мій любий Дмитре, подумай де ми знаходимося!

СТЕНЬКО: Де б ми не були, я завжди залишуся людиною чести й поки ця шабля в моїх руках!..

ГЕРАШ: Ми на польському дворі в Люблині, — німі споглядачі святкування сейму. І яку не кинули б нам образу, якою важкою не була б зневага, — ти поступися, щоб не насторожити ката! Бо ж не міряться шаблі зі сокирою!

МІКЛА: Заспокійся Дмитре, будь добрий.

СТЕНЬКО: На жаль, Мікло, це ж не добрим, але підлим маю бути!

ГЕРАШ: Тихше Дмитре, тут я, Фрол Гераш тебе зупиню: де я гну спину, ти можеш схилити голову.

СТЕНЬКО: Ах батьку, який же сильний ти, коли твоя гордість ставить чоло зневазі! Вона спливає, не заторкнувши ні твоєї світлої душі, ні тебе!

Ти — старий козацький гетьман України, кого, після двадцяти перемог, набридлий поляк не переміг, — а зрадив, і захопив раненим! Ти можеш миритися з усім, бо тебе ніщо не применшить, тебе боронить твоя колишня слава! Що ж тебе обходить їхня зневажлива поведінка? Ти гідно терпиш славетний страднику! І під усіми цими зневагами, де твоя гордість іде на жертву, — чим більше хилиш чоло, тим кращий бачу на ньому ореол! Але для мене, твого невідомого супутника, таке терпіння має іншу назву . . .

ГЕРАШ: Ні, сину. Коли існує свята мета, що його одушевляє, — тоді це терпіння зветься мучеництвом. Не бійся, що розпука нагромадиться в тобі як буря під чорними хмарами. Хай наладовується те, що може вибухнути. Коли матимемо порох, — ти станеш нашою блискавкою.

СТЕНЬКО: І коли ж настане цей день, що його провіщаєш?

ГЕРАШ: Коли б не було нещасного повстання минулого року, коли б не ці божевільні, що замість звільнити Україну, пролляли ще більше крові й ущільнили ланцюги, — я сказав би тобі: швидко. А так скажу: хто ж знає?

СТЕНЬКО: Чи ти певний, що мимо цього поспіху, — коли б ми були прийшли їм з допомогою, зокрема ти, їхній святий гетьман, їхній апостол, — коли б краще була підготована атака . . .

ГЕРАШ: Та ж якраз бувши певним, я нічого не починав! Це хіба тільки сліпий випадок міг був нам дати якісь вигляди! Адже ми повстаємо не на те, щоб розігравати помсту!

СТЕНЬКО: А тим часом втрачаємо вже п'ять років!

ГЕРАШ: Втрачаємо, чи виграємо? Коли в цих п'яти роках ти став моїм учнем, а я твоїм учителем, коли в майстерстві провідника, — яке тобі треба знати, — мої описи битв могли тебе чогось нав-

чити, коли я зробив тебе кращим, — то це втрата чи виграш?

МІКЛА: І за цих п'ять років, які ти, невдячнику, здається проклинаєш, — чи не зуміла я тобі внести радости? Хіба ти завжди терпів? Оточений любов'ю, не відчував ти ніколи, як я тебе кохала? Невже я так мало значу для тебе, що в цих п'яти роках ти міг думати тільки про майбутню славу? І до всіх цих жалів, якими сповнене твоє серце, чи не вмішався ні один спогад про хвилинку забуття?

СТЕНЬКО: Ах Мікло! Ти моя мужня, чудова суджено! Як же ж міг такий сумнів закрастися в твої думки? Ти ж добре знаєш, що не будь твого кохання, я давно покинув би це місто й усі ці зневаги й образи, які мені тут кидають увічі, і... цю огиду, яку відчуваю до себе, коли мушу зберігати спокій! Хіба не знаєш, як я страждаю від цього, та ще й подвійно, коли це діється в твоїй присутності? Ти питаєш, яке твоє місце в моєму житті? Адже я тебе завжди шукаю й як тінь за тобою ходжу, бо ж ти прив'язала до себе моє серце... З тобою завжди радість, без тебе — смуток, а ти ще питаєш!.. На жаль, мені прикро це признати, але одушевляє мене тепер уже не тільки любов до батьківщини; вона загубилася як цей потічок, що попав у течію. Я тебе кохаю! І коли в бажанні слави я говорю про битви й живу мріями про перемогу, — то однаково на те, щоб визволити наших і здобути тебе!

МІКЛА: Ох ти сліпий завойовнику! Та ж добич уже твоя: у моєму серці немає вже нічого, що не належало б тобі. Чого ж бажають ще твої славолюбні мрії?

СТЕНЬКО: Щоб ти любила мене, хоч не більше, — так краще!

ГЕРАШ: Ну ж бо сину! Гадаю, — ти вже заспокоївся. Повернімося туди, поки не завважили нашої відсутности, і поки сам король не спостереже, яка це мука для нас, — приглядатися цьому видовищу.

СТЕНЬКО: Я спокійний та не зовсім, батьку! Хай темінь і ніч погасять мій гнів, а холодний вітер скупає гаряче чоло. Вертайтеся, покищо, без мене, я незабаром прийду за вами.

ГЕРАШ: Ну хай! (до Мікли) Ходи доню!

МІКЛА: (до Стенька): Недобрий, залишаєш нас...

СТЕНЬКО: Я в цю мить з'явлюся...

МІКЛА: Хай ця мить буде коротка! Не забувай, що я тебе кохаю! (цілує його в чоло й з Герашем відходить у палату).

ТРЕТЯ ЯВА

СТЕНЬКО: І що ж можу казати? Я, що задля неї живу в ганьбі! Де відвага? Де гордість? Де молодість? Невже вони так послабили, що ця надмірна любов могла їх зовсім приборкати? Невже я дійшов до цього, щоб у них сумніватися? Бо ж очі бачать цей схил по якому скочуюся: якщо б мое вигнання було мені постійною мукою, коли б я страждав від того й обурювався постійно, що я сиджу без діла й не несу нашим допомоги, коли б у цьому була моя мука без угаву й радості! — це було б мучеництво, — як добре сказав Фрол Гераш. Але Мікла добре знає, що я часто буду щасливий. Сидячи біля неї при ватрі, тримаючись її руки й поєднуючи з нею душу, — я бачив на її чолі мої сонячні мрії й все, що не було нею, — для мене було ніщо. У цих садах, — німих свідках наших любовців, —

скільки разів забував я про ґрати й мури! Скільки разів здавалося мені, що моя тюрма безмежна, бо двоє любих очей поширювали мій обрій! І коли мій нарід стогне в Україні, — я, — полонений без сторожі й в'язень без кайдан, — я перебуваю тут без найменшого зусилля зробити будьщо для нього! О, вільний невільнику, — яка ж ганьба! — Я майже щасливий!.. Ха ха ха. Та годі! Сама доля врешті вчинила так, щоб я став собою, бо цей, кого я ненавиджу зневажив цю, яку я кохаю! А тому, що цей бандит саме найгірший ворог наших, — то я вже зумію спровокувати цього зрадника, що посмів мене зневажити!.. Щоб там не сказали Мікла й Гераш! Серце мое б'ється, кров вариться й це додає мені сміливості! Королеві це не сподобається й схоче мене карати? Дарма! Я сам відповім за те, що вчинив! (ступає по сходах, у саду появляються Шмуль і Козак при місячному сяйві).

ЧЕТВЕРТА ЯВА

Стенько, Шмуль, Козак

ШМУЛЬ (оглядає Стенька): Так, це він.

КОЗАК: Пане Стенько!

СТЕНЬКО (затримуючись): Хто це мене кличе?

КОЗАК: Приятель.

ШМУЛЬ: (вбік): Припадок чи чорт умішався?

КОЗАК: Це старий Шмуль, вістовий, хоче вас бачити.

СТЕНЬКО: Самуїл Шмуль? Звідкіля ж він тут узявся? Чого ж він хоче?

ШМУЛЬ: Багато дечого! Та заки розказувати, пізнайте, Вельмишановний, цю медалю.

СТЕНЬКО: То це Маруся тебе прислала сюди?

ШМУЛЬ: Вона мій сину й твій нарід також.

СТЕНЬКО: Мій нарід!

ШМУЛЬ: Підготовляється величезне повстання! Під виглядом походу на турків і татар! — цей привід давно їх захищає...десять тисяч козаків на Січі! Вони мають золото, порох, зброю й усе робиться без зайвого шуму й розголосу! Бракує їм тільки отамана й його вони чекають... З ним я саме говорю. Чи він мене розуміє?..

СТЕНЬКО: Кого? Мене? Це справді мене взиває батьківщина? Невже ж це світло опромінить мою похмуру душу, що захлистується в оковах ярма? Ах, небо відкривається надо мною, а в мені відроджується честь!

ШМУЛЬ: Оттак ви й погодилися?

СТЕНЬКО: Чи я погоджуюся на цю нагоду стати борцем за нашу незалежність? Та це ж моє бажання, моя мрія, моя мета! О бажання чину, я врешті тебе заспокою!..

ШМУЛЬ (вбік): Рогов'ян мав рацію, все добре йде. (вголос) Тоді гаразд, Ясновельможний, ідемо в цю мить.

СТЕНЬКО: Підожди мене тут. Біжу попередити Фрола Гераша...

ШМУЛЬ: Попередити? Пробачте, але чи не хочете ви цим сказати: біжу створити собі перешкоду? Бо ж якщо Фрол Гераш має бути твоїм оракулом-віщунном, то всі його попередні відмови вказують яка буде сьогоднішня...

СТЕНЬКО: Але ж я не можу його так залишити!

ШМУЛЬ: Залишаючи його тут, ви може притягнете його туди! І знаючи, що ви там? — хто зна, чи старий вояк не захоче приєднатися й воювати разом з вами?

СТЕНЬКО: Але я повинен його бодай перестерегти, це мій обов'язок...

ШМУЛЬ: Навпаки: краще, щоб його ніхто не перестеріг! Повідомляти про змову, — цеж робити учасником. І навіщо? Хіба на те, щоб його виставити на небезпеку! Щоб підзорливий король почав його допитувати? Щоб обвинив його в причетності? Адже ж його найкраща оборона — незнання! Чи ваша думка не така ж?

СТЕНЬКО: Я не відважуюся заперечити...

ШМУЛЬ: Ну й гаразд! То ж у дорогу, мій молодий пане!

СТЕНЬКО (вбік): Покинути її ось так, без пращання!..

ШМУЛЬ: Їдмо ж уже! Ваше вагання дивує мене й з пантелику збиває... А може... припадком, — якщо добре розміркувати, — ця обстановка, сповнена спокою, й доля емігранта, влаштовують вас краще, як майбутнє в боротьбі? Або ж, може шатра й курені на Січі, поклики сурм і рев порогів, — подобаються вам менше як оцей баль, де я мав вас шукати? Ах, коли б Маруся знала, що її прохання...

СТЕНЬКО: Так, цього вимагає обов'язок і вона, моя мати... Взиває честь, послухаймо ж її величного зову: тікаймо звідсіля, де нас принижують і біжімо в обійми смерті!

ШМУЛЬ: Пішли! (до Козака): А ти веди нас і дотримай слова: тільки ми за мури...

КОЗАК: Я знаю своє діло. (Виходять Стенько, Шмуль і Козак. З палати виходять дами й шляхта. Два вояки стають внизу сходів, ними сходять король з Рогов'яном і Осецким. Формуються групи. Фрол Гераш і Мікла, що йдуть у почоті, шукають очима Стенька, згодом віддаються в алею).

П'ЯТА ЯВА

*Король, Рогов'ян, Осецький, далі Томіцький,
Баквич, Ловня, Гераш і Мікла*

КОРОЛЬ: Яка чудова ніч! Як добре вийти з хати.

ОСЕЦЬКИЙ: Якщо Ваша Світлість дозволять, то приспішимо початок святкувань: місяць уже низько й човни готові.

КОРОЛЬ: Навіщо переривати може останні хвилини радості? Чого ж віднімати прохід по парку під руку з вірними кавалірами дамам і панянкам? Хіба вважаєте мене вже таким втомленим, що мої шістдесят років не понесуть мене ні трохи далі, ні трохи довше? Великий Боже! А я збираюся доказати вам ще перед Великоднем, — у воєнному шоломі, — яка в мене ще палкість! І моя молода шляхта мусітиме добре гнати, щоб дотримати мені кроку в цих країнах, які хочу завоювати. Бо, якщо Бог дозволить і святий Андрій допоможе, — я до восьми днів розташуюся табором у самому серці Швеції! І коли зброя приверне мені права, — я докину шведську розету до моєї корони!

ОСЕЦЬКИЙ: Якщо вас тільки не завернуть козаки, Сір!

КОРОЛЬ: Як це? Ви теж вірите цьому? Після поразки, яку понесли минулого року ці божевільні, — їм аж надто вистачає воювати з турками! А втім мої наставники про це давно б мене повідомили . . .

РОГОВ'ЯН: Сір, ваші наставники могли б багато про це сказати! Козаки приховуються під знаменитим приводом: війна з турками! Це гасло, в дійсності, дозволяє їм на все: на громадні зібрання, на маневри, на купівлю зброї. Та, хоч наставники самі не без тривоги, (до Осецького) — вибачте мені, пане, що звинувачую при-

ятелів, але ж більшість із них вважають, що їм усе дозволене: вони мають тверде серце, рам'я й жорстоку руку, й не один докір совісті збільшує їхню тривогу, — то ж кричати: «до зброї!», коли ще не видно диму, — значило б сказати: «пожежа йде від мене!» . . .

КОРОЛЬ: Таке припущення недопустиме!

ОСЕЦКИЙ: На жаль, воно правдоподібне, Сір, і ваші наставники . . .

КОРОЛЬ: Га, якщо це вони спричинили небезпеку!.. Тоді ще нічого не втрачено, бо я можу їх змінити!

ОСЕЦКИЙ: Якто? Заколот досягнув би? . . .

КОРОЛЬ: Всіх! — якщо заколот існує, бо зачуваю, що його приборкують, але не дають належної відсічі, сподіваючися відібрати колись те, чим сьогодні треба поступитися. Але спершу треба йти на шведів! А щодо цих підозрінь у ваших повідомленнях, які теж напевно виринуть на сеймі, — то я бачу тільки один засіб, щоб усе в'яснити. (до сторожі) Пошукайте мені Фро-ра Гераша й приведіть сюди!

РОГОВ'ЯН: Сір, а може б так Дмитра Стенька? . . .

КОРОЛЬ: Доволі мною керувати й надто вам умішуватися! І даремне амбіція підказує вам інші бажання! Я бажаю війни, але тільки зі шведами! . . . (Король відходить углиб, напереді нова група).

РОГОВ'ЯН (убік): Нічого, нічого . . . Стенькова втеча швидко йому все в'яснить!

ОСЕЦКИЙ (до Рогов'яна): Король виявляє нам свою владу, але проти його проєктів, — наш сейм має своє вето!

ЛОВНЯ: Коли врешті почнуться ці змагання при вогнях?

ТОМІЦКИЙ: Напевно біля півночі . . .

ЛОВНЯ: Мені більше подобався б добрий і завзятий бій, як оці змагання! Чи знаєте, що це вже більш двадцяти місяців ми не витягали шабель, ні

не сіддали коней? Усе в нас ржавіє: залізо, руки й мізки...

БАКВИЧ: Почистьте їх чимшвидше, приятелю, бо ось вам новина: король пригадав собі якісь давні права й виповідає шведам війну!

ТОМІЦКИЙ: Ваші календарі, князю, спізняються на чверть години. Бо війна, яка гряде, — хоч і грізніша як зі шведами, та куди корисніша супроти вічної небезпеки, яку врешті треба знищити. Це, — війна з козаками й про це я знаю від самого Рогов'яна!

ЛОВНЯ: О, такі війни наш колишній козак любить!

ТОМІЦКИЙ: Чи цей перебіжчик має якусь свою користь у цьому, чи ні, — я не знаю, але в цій війні бачу нашу користь і це мені вистачає. Це ж бо пекло для нас тримати цих чортових козаків під боком! Як довго ми їх залишимо, — як державу в державі, — вони завжди намагатимуться звільнити свою батьківщину.

БАКВИЧ: Україна, — батьківщина? Насправді це забагато чести для неї на таке ім'я!..

ГЕРАШ (який входить з Міклою й чує останні слова): Таке ім'я дають кожній землі, яка об'єднує людей містами, чи селами. Що важить тут величина, чи старовинність? З того дня, коли її сини гинуть за рідну землю, — твориться батьківщина й починається життя народу!

МІКЛА: Уважайте, батьку!

ГЕРАШ: О, я дуже вважаю, бо ж це важко їм відповісти так, як вони говорять!..

БАКВИЧ: Правда ваша, пане козак! Тим гірше для вас, коли ви це чули! (поляки відходять).

ГЕРАШ (до Мікли): Ходім, моя дитино, Дмитро мабуть там! (відходять у другий бік і нашттовхуються на вартового).

ВАРТОВИЙ: Я за вами шукаю, вельможний пане! Король бажає з вами говорити!

МІКЛА: Король? Чого може ще хотіти король? Ох, я боюся...

ГЕРАШ: Ніяких плачів перед ними, ні нарікань!

МІКЛА: Ах, коли ж якась тривога налягає на душу...

ГЕРАШ (до короля): Сір, ви бажаєте говорити зо мною?

КОРОЛЬ: А ви врешті тут! (До Рогов'яна й Осецького) Щоб ніхто з вас мені не перешкаджав! (убік) Мабуть найлегше витягну від нього те, що треба, коли прикинуся, що вірю в цей бунт. (До Гераша) Чи знаєте, Фроле Герашу, які я дістав повідомлення? Козаки збунтувалися й обернули зброю проти мене! Треба їх знову при-смирити...

ГЕРАШ: Ох, безумний народі! Ніщо тебе не навчило!..

РОГОВ'ЯН (до короля): Бачите, Сір, Гераш менше сумнівається в тому, як ви!

КОРОЛЬ (до Гераша): Що думаєте про це?

ГЕРАШ: Я думаю, що вони божевільні. Але вони в тому не винуваті. Штовхнули їх на це діло ваші злочинні наставники, які вже надто затиснули ярмо!

КОРОЛЬ: Що ж такого роблять мої наставники?

ГЕРАШ: Усе, що найгірше: Україну грабують, а народ катують...

КОРОЛЬ: Як гадаєте? Коли б я пообіцяв козакам справедливість, —то чи зможу цим привернути їх до послуху?

ГЕРАШ: Я не дуже впевнений у цьому, але надіятися можна...

ОСЕЦКИЙ: Королю! Чи думаєте, що хтось із нас принизиться й повезе їм таку обіцянку?

КОРОЛЬ: Король знає вас надто добре, щоб із цим до вас звертатися! Та й для цієї делікатної місії не вас мені треба! Ось коли б Фрол Гераш захотів мені послужити висланцем...

ГЕРАШ: Я, Сір?

РОГОВ'ЯН: Фрол Гераш!

КОРОЛЬ: (до Рогов'яна): Я казав: мовчати! (до Гераша) Ви мусіли б засудити намагання цих людей!

ГЕРАШ: Та чи ж можу я хвалити їх за те, що готують собі смерть?

КОРОЛЬ: Ось що значить ставити питання правильно: ви радше бажаєте спасти їх, як мені прислугу зробити!

ГЕРАШ: Сір, королю! Ця справа однаково важлива для нас обидвох: ви посилаєте мене задля себе, але я поїду задля них!

КОРОЛЬ: Але мені не йдеться про безуспішні заходи. Ваше завдання: втихомирити, заспокоїти й роззброїти Україну! Коли почуваете себе нездатним для цього, — не їдьте!

ГЕРАШ: Мої колишні вояки напевно мене впізнають. Вони послухають голосу їхнього старого гетьмана. Я згоден, сір!

РОГОВ'ЯН (убік): Це мені зовсім не підходить!

КОРОЛЬ: Рогов'яне, скільки часу треба конем звідсіля — туди?

РОГОВ'ЯН: З кіньми на зміну, Сір, вистачає одного дня! (вбік) Але як це він їде, то я йому вчетверо здовжу дорогу!

ГЕРАШ: Я готовий, Сір, вирушити в дорогу!

КОРОЛЬ: Вам треба повновластей, які свідчитимуть про ваші права й завдання. Їх підпишуть завтра. На те, щоб відбути дорогу й виконати місію, даю вам десять днів, чи цього вистачить?

ГЕРАШ: Цього доволі.

КОРОЛЬ: Але цього речення не треба переступати!

ГЕРАШ: Сір... якою присягою я маю зобов'язатися?

КОРОЛЬ (вказує на Міклу, яка ввійшла й злякано дивиться на батька): Я не вимагаю присяги, я маю... застав!

ГЕРАШ: Мою доньку?!

КОРОЛЬ: Так, Мікла відповідатиме за тебе! (віддаляється, а підходить Рогов'ян).

РОГОВ'ЯН: І коли король каже «відповідатиме», то він цим багато говорить! Пригадай собі долю Марії Мальтузенської: її брата в'язнили в гнезненській тюрмі за державну зраду. Кілька днів перед езекуцією, їй, щасливій своєю відвагою, — вдалося його видістати й самій залишитися на його місці. Молодець пішов служити шведам. Король тричі його попередив, що його сестру заберуть з тюрми в інше місце, коли він до тижня не повернеться до своїх кайдан . . .

ГЕРАШ: І Марія Мальтузенська згинула на ешафоті! Це я добре знаю, як знаю теж те, що коли ти викликаеш цю примаду, то на те, щоб приховати свої підозрілі наміри. Знаю й це, що цей виїзд, якого ти боїшся, буде спасенням і якщо я досі вагаюся, то ось: я вже рішився! (до Мікля): Мікло, я маю довершити одне необхідне завдання, яке може врятувати наших, тому я повинен це зробити! А тебе я залишу тут під опікою короля.

МІКЛА: Ох, батьку, змилосердися . . .

ГЕРАШ (підводить її до короля): Так треба. Я мушу.

КОРОЛЬ: (переймаючи Міклу з рук Гераша): Я приміщу Вас, гарна Мікло, на час місії вашого батька в Україні, — біля королеви. Обидвоє з королевою зуміємо захистити вас перед усяким лихом . . . І тільки єдиний ваш батько міг би наразити вас на небезпеку . . .

ШОСТА ЯВА

Ці ж і козак

КОРОЛЬ: Чого хоче цей козак й чому він весь у куряві?

КОЗАК: Сір, я був на варті при кам'яних воротах, коли це два вершники перестрибнули їх галопом: один

із них це Дмитро Стенько, другого — не знаю...

КОРОЛЬ: І ти дозволив їм утекти?

КОЗАК: Але ж сір, я кинувся в цю ж мить їх здоганяти й переслідував їх аж до Пірненського мосту! І щойно там я загубив їхні сліди...

КОРОЛЬ: Ну, то вони вже там! І це якраз твоя недолугість дурню, чи злочинцю, накоїла, що бунт уже неминучий! Ах, ти собако! Сотнею різок заплатиш мені за цю втечу! Бо ж Дмитро Стенько поїхав на Січ і тепер уже ніщо не спинить війни!.. (до себе, дивлячись як Мікла впала батькові в обійми): Хоч... А чому ж би ні? Чим тримаю батька, — цим зможу втримати й судженого!

МІКЛА (до Гераша): Господи! Поїхав і навіть у гадці не мав, щоб одним пращальним словечком облегшити мої сльози!

ГЕРАШ: Поїхав! Після того, як зрозумів усю мою тривогу!

РОГОВ'ЯН (до короля): То й що ж, сір? Чи треба ще яснішого доказу, щоб розчавити цих Дніпрових бандитів? Чи ще й тепер сумнівається, кому вони там війну готують? І вам здається, що Фрол Гераш зуміє її зупинити?

ГЕРАШ (пригнічений): Ох, нещасний Дмитре! Який же ти злочин чиниш!

КОРОЛЬ: (який весь час обсервував його, бере руку Мікли): Чи все ще хочете їхати, пане Герашу?

ГЕРАШ: Тепер більше як коли!

(Кінець першої дії)

ДРУГА ДІЯ

Запорізька Січ на острові Хортиця. Курені й шатра довкола майдану. На стовпі мідяний кружок. Довкола ватри сидять козаки. На задньому пляні Дніпро й пороги. У глибині Маруся, сперта об шатро, напереді Стенько дає накази.

ПЕРША ЯВА

*Стенько, Маруся, Ремінь, Галаган, Павлюк,
пізніше Шмуль*

МАРУСЯ (глядить далеко, говорить до себе): На цьому сірому, хмарному небі сонце сходить криваво. Знак смерти? Знак життя? І коли його полум'я видовжиться, золота комета занурить свій меч у серце Варшави... Для них смерть, для нас — життя!

ШМУЛЬ: (входить): Ви казали мене кликати, Марусю?

МАРУСЯ (показує Стенька): Це він.

ШМУЛЬ (до себе): І ще нові прибули цієї ночі! Ах, ці українські собаки збігаються цілими зграями! Це більше як бунт, це майже повстання!.. (вголос) Привіт, пане Стенько! Ви хотіли зо мною говорити, то я прибіг.

СТЕНЬКО: Чи хочеш заробити ще тисячу флоринів?

ШМУЛЬ: Завжди! (вбік) Щасливий цей буремний час: золото пливе в мій гаманець!..

СТЕНЬКО: Чи ти не дуже втомився нашою довгою мандрівкою?

ШМУЛЬ: Ці два дні відпочинку мене вповні підкріпили. А втім це так мило послужити приятелям...

СТЕНЬКО: Чи бачиш те, що тут готується? Що наша година вибила? І що це не якась непевна авантюра, але велике повстання цілого народу?

ШМУЛЬ: Чи я це бачу, Ясновельможний? (до себе) Та це ж мое ремесло!

СТЕНЬКО: Тоді скачи в сідло й у цю хвилину вирушай!

ШМУЛЬ (до себе): Я шукав способу, якби-то затушкувати втечу, а цей ось добродій сам указує мені стежку...

СТЕНЬКО: Ти пойдеш до Фрола Гераша в Люблин.

ШМУЛЬ: А, прекрасно! Я здогадуюся, яке бажання вами заволоділо...

СТЕНЬКО: Я кличу його сюди не на поміч! Хоч перемігши без нього, я почувався б краще, то все ж мені здавалося б, що я вкрав його славу й чин! Та й якже міг би я не повідомити Фрола Гераша про таку нагоду, коли його люди готові до помсти?

ШМУЛЬ: То це я батька-гетьмана маю шукати?

СТЕНЬКО: Скажи йому просто, що ми незабаром вирушимо. Скажи йому чого ми сподіваємося, чого надіємося, розкажи про все, що тут діється й врешті... хай він рішає.

ШМУЛЬ (солодкаво): А доня, Вельможний, його достойна доня?

СТЕНЬКО: То й що?

ШМУЛЬ: Ні одного словечка для неї?

СТЕНЬКО: Мовчи собако! Коли б я хотів про те говорити, то сам сказав би! Роби те, що кажу й більш нічого!

ШМУЛЬ: (покійно): Добре пане. (вбік) Бідний засоромився! Йому здається, що приховає руку, яку простягає... Він сказав би більше, коли б стільки не думав про неї...

СТЕНЬКО (кидає гаманця): Ось тобі гроші!

ШМУЛЬ (хапаючи): Падай манно небесна! (відходячи): Двічі стільки матиму від Рогов'яна! То ж, до побачення панове-січовики! До Бог-зна коли!..

ДРУГА ЯВА

(без Шмуля)

СТЕНЬКО (до джури): Зброю, коня! Їду в табір!

ГАЛАГАН: Але ж незабаром тут збереться рада!

СТЕНЬКО: Так і тому не маю часу до втрачення! У дорогу!
Бувайте, Матусю!

МАРУСЯ: Їдь мій сину, їдь з Богом!

ТРЕТЯ ЯВА

(без Стенька)

ГАЛАГАН (до Марусі): Залізне тіло й полум'яна душа! Від двох днів, коли він приїхав, — повстання дозріло як збіжжя до сонця! Невтомний, палкий і весь для справи. Твоє молоде вовчення присоромлює нас, старих вовків!

МАРУСЯ: Подобалося Господеві мені призначити це любе вовчення. І слухаючи вас моя гордість мені шепче, що я не тільки його виховала, але й народила. Що коли маємо одне серце, — в нас і кров одна!..

ГАЛАГАН: Правду кажучи, ти не маєш чого докоряти собі в гордості. Бо хто ж пригорнув малого сироту? Хто вчив його любити батьківщину? Та ж саме завдяки тобі Дмитро став Стеньком!.. Правда, що Фрол Гераш учив його воєнного ремесла, але він уже не ця людина...

МАРУСЯ: Ах, мовчіть браття! Мовчанкою вшануйте його ім'я!

ГАЛАГАН: Він нас покинув...

МАРУСЯ: Чи він нас покинув, чи ні, то він же нам довго служив! І перед усіми обвинуваченнями боронить його славне минуле й усе прощає, — його похилий вік.

ПАВЛЮК: О, я його добре знаю: це був гордий, справжній козак! І коли він нас вів, — нам все добре йшло. Хто про те забуває, — той невдячник, а хто судить, — тому огуда.

КОЗАК (при варті, продовжує розмову): ... Що наша ріка почорніла?

РЕМІНЬ: Вона ж! Я бачив її цієї ночі, як тебе тепер бачу. І оце вперше, від чотирнадцяти років він появився!

ГАЛАГАН: Яка ж це була година?

РЕМІНЬ: Не знаю. Місяця не було на небі й ніч була хмарна. А над самою рікою блищав вогнистий меч. Маруся каже, що це Божий знак. Він додає нам відваги, бо це добра прикмета. І саме тоді піднявся над водою світляний привид із чолом, завітчанним очеретом... Касіян спав побіч мене, я його збудив. А він, зовсім не дивуючися тому чудові, промовив: «Дніпре-батьку, що ти нам віщуєш: смерть, чи перемогу?» І коли Касіян замовк, — мені здається, я й досі чую й ледве смію вірити, — Дніпро двічі відповів: «Перемога!», «Перемога!»...

ГАЛАГАН: Твій привид — відблиск, а голос — відгомін! І чого ви ще шукаєте, коли маєте Стенька? Ви жалюгідні, коли вам треба для збільшення відваги — замінити людину — привидом, а чин скріпити — чудом!

РЕМІНЬ: І того ж ти хочеш заперечити цю появу, яка зрештою йому добре віщує? Адже ж сьогодні його вибирають!

ГАЛАГАН: Я бачу в ньому гідну людину, я знаю його вартість. І щоб його вибрати гетьманом, мені не треба свідчень ні від ріки ні від неба!..

РЕМІНЬ: До лиха! Щоб насміхатися з нас, тобі самому треба мати кращу пам'ять! (до козаків) Знаєте, що він сам мені розказував одного разу?

ГАЛАГАН: Це, що я тобі казав, — це була правда!

РЕМІНЬ: А якже-то твій померлий батько міг тобі з'явитися?

ГАЛАГАН: Звичайно: у його відкритих грудях кружляла ще кров. Він вп'ялив у мене сяючі очі й хоч не говорив... То що ж іншого міг він мені сказати, як не те, щоб я ворожою кров'ю помстив його пролиту кров?

РЕМІНЬ: А те, що я кажу,— тобі видається недоречно?

ГАЛАГАН: Хіба твоя ріка жила коли, щоб породити привид? І тому твій привид неможливий...

РЕМІНЬ: Тільки твій можливий!..

МАРУСЯ: Ох, ви недовірки, — один одному не вірите! А втім ви обидва помиляєтеся й обидва маєте рацію. Чудо, — це безмежне поле. А казати: «це неможливе», — значить обмежувати самого Бога. А чим більше Він Себе проявляє в Своєму милосерді, тим більше можемо надіятися на Нього. То ж замість сперечатися за признаки, — з'єднайте їх разом!

РЕМІНЬ: Ти чуєш, що вона каже?

ГАЛАГАН: Чую й більше того: я її слухаю. Ганьба тому, хто не вірить і горе тому, хто сумнівається!

ЧЕТВЕРТА ЯВА

Ці ж і Мусій

МУСІЙ (запорошений): Привіт браття-козаки!

МАРУСЯ: Та це ж старий Мусій!

МУСІЙ: Цей самий, матусю, й тисяча козаків зо мною...

МАРУСЯ: Звідки Бог провадить?

МУСІЙ: Зі Стеблова. Та й без передишки. Вирушили вчора вечором і на зорі прибули. Я вже хотів моїх козаків залишити в півдороги, так вони зневірилися й утомилися... Даремне я їм говорив: це вже недалеко, вже ось-ось доходимо... У відповідь мені неслися насмішки й прокло-

ни серед ночі... Та ось, коли з останнього горбка, на зорі, відкрився перед нами ваш табір, то ми зустріли сяючу зброєю батьківщину, — очима сповненими сліз. І враз, мов зачаровані, ми закричали, кинулися, побігли, — й ось ми тут!

РЕМІНЬ: Славно! Мусію, твій подвиг треба б оспівати!

МУСІЙ: О, Маруся вже про мене співала, чим я й горджуся:
Наш Мусій — козацький син,
Очерет на списа почіпив,
І без блискавки в атаку, —
Бурею на ворога злетів.

ПАВЛЮК: А сам ти не втомився цим пекельним походом?

МУСІЙ: Ого, молодий чоловіче, зразу видно, що ти не натерпівся! Я ж зі Стеблова, де Тарновський панує! Де ганьба й страх гнуть наші спина, а удари нагайки позначають наші плечі. Де карають без суду, а підпис маґната стинає голову з пліч. І коли я вирвався з цього пекла та опинився, — вільний! — у серці батьківщини, де ганьби немає, й коли в мене небо над головою й земля під ногами, — то ти питаєш, чи я втомився?

МАРУСЯ: Ах, молодець Мусій! Як добре тебе слухати!

МУСІЙ: Бо це правда все, що я кажу й ці діти мусять про те знати!

ГАЛАГАН: А знаєш ти хто наш отаман?

МУСІЙ: Я його добре знаю. Його батько був другом могого.
Це, — Дмитро Стенько, правда?

РЕМІНЬ: Та він же він: Дмитро Стенько!

МУСІЙ: Саме ім'я варте того, щоб його обрати!

РЕМІНЬ: А хлопець вартий, щоб його любити.

МУСІЙ: Я не перечу.

РЕМІНЬ: Сам у цьому впевнився, бо ж саме готуються вибори. А до речі, я думаю, що тобі й головування припаде, бо ж ти найстарший між нами.

Ах, мій бідний Мусію, стареча сотня вже
сильно зрідла...

МУСІЙ: Хай йому біс! Остання частина впала в поразці, яка
дорого нас коштувала. Чи Гераш і справді від-
мовився?

ГАЛАН: На жаль так.

МУСІЙ: Сто разів гірше для нас!

РЕМІНЬ: І тисячу разів для нього!

МУСІЙ: Бо цей ще надто молодий...

МАРУСЯ: При чому ж тут вік, коли ненависть загартувала
його відвагу, бо виріс він на вигнанні й змуж-
нів від горя. Хто готовий на смерть — цей
добрий для оборони батьківщини.

МУСІЙ: О, коби ж це наш козацький Бог тебе вислухав
і нас захистив!

ГАЛАГАН: А ось і Стенько зі своїм почетом!

П'ЯТА ЯВА

Ці ж і Стенько та Старшина

МУСІЙ (підходить до Стенька): Привіт тобі, Стенько!

СТЕНЬКО: Вітай Мусію!

МУСІЙ: Звідки знаєш моє ім'я?

СТЕНЬКО: Хто ж його тут не знає? Хто з тих, що пам'ята-
ють велику поразку, може забути як ти, зіб-
равши своїх людей, до вечора відбивався! Ко-
му дорога честь, цей тебе не забуде!

ГАЛАГАН (до Мусія): Ти плачеш, Мусію? Ти в сльозах?

МУСІЙ: Він бачив мене в боях, він може бачити й мої сльо-
зи! Це саме ти, Дмитре, про нас можеш щось
сказати, бо нас з дитинства пам'ятаєш. Спа-
сибі.

МАРУСЯ (до Стенька): О, як вони всі тебе люблять! Так,
наче в твоєму серці горить отой вогонь пом-
сти, що їх усіх розпалює!

СТЕНЬКО: Ні, Матусю, ти їх благослови! Їхня гордість у поразці, їхні рани й весь цей геройський народ надхнув мене, підніс до себе, а через те й я здаюся великим. І ще . . . Але ти це знаєш, бо ти все знаєш, Матусю! Про земні речі ти на небі читаєш. І знаєш, якій богині я присягнув стати переможцем і яка зірка в моєму серці сяє . . . Ах, коли виконаю завдання, Богом мені дане, коли залишуся при житті й славу посяду, а мій край мені завдячуватиме волю й повернуся переможцем, хоч раненим, — тоді її перший погляд вигоїть мої рани! І в якому ж тоді божеському захопленні здійсняться мої мрії про щастя! І як вона кохатиме за те, що я їх зберіг.

МАРУСЯ: Коли б так хто почув оцю твою балачку . . .

СТЕНЬКО: Ти ж її чуєш і може сумніваєшся в мою відвагу?

МАРУСЯ: Серце, сповнене кохання, не зуміє командувати!..

СТЕНЬКО: Коли кохання бажає слави, воно нас до неї заведе!

МАРУСЯ: Твій край бажає тебе цілого! І це зневага йому коли хочеш досягти рівночасно кохання й пімсти . . .

СТЕНЬКО: А що ж це шкодить батьківщині, коли я їй вірно служу, хоч і підкоряюся любові?

МАРУСЯ: Ах, не таким хоробрим я тебе хотіла бачити . . .

СТЕНЬКО: Як вояк, — я хоробрий!

МАРУСЯ: Ні, ти хоробрий як раб! І якщо цей єдиний зв'язок, що тримає твоє серце, порветься, — прощай тоді твоя сила, віро й хоробрість! (входять козаки, стають колом, Мусій вдаряє в мідний кружок).

МУСІЙ: Козаки! Вибір короткий, коли серце рішає. Кого бажаєте за отамана? Кого виберете своїм провідником? Кому належатиме гетьманська шабля й хто нами командувати має?

РЕМІНЬ, ГАЛАГАН, ПАВЛЮК і КОЗАКИ: Стенько! Дмитро Стенько! Стенько!

МУСІЙ: Будь нашим гетьманом, Дмитре Стенько! (передає йому шаблю, Стенько витягає).

КОЗАКИ: Слава! Слава! Слава!

МАРУСЯ: Слава! Ось свята хвилина, в якій відроджується померкла слава! Ганьба тому, хто б зневірився! А ти, шаблюко боева, ори, працой! Сій криваве зерно: з нього виросте воля!

КОЗАКИ: Слава!

МАРУСЯ: Слава! У лютій неволі наші переможці стали дикунами. Так Бог їх покарав! Бо менше лихо, — малу ненависть викликає, зате ж надто затягнені кайдани — тріскають! Слава! Зближається вже година, коли підкорені стануть переможцями! . .

КОЗАКИ: Слава!

ШОСТА ЯВА

Ці ж і Фрол Гераш, що пристанув ззаду

ГЕРАШ: Ох не вірте їй! Не вірте! Ця жінка погубить вас обіцянками перемоги! Згадайте сини мої, цих, що погинули під Стагрою! А все, чого ви бажаєте, — король згідний вам дати.

МАРУСЯ: Хто це так говорить? Хто це кидає в наше п'янке захоплення понурі спогади й підлі обіцянки? Боже великий! Чи не ти це, Фроле Герашу?

ГЕРАШ: Ти добре мене впізнала!

МАРУСЯ: Це ти, на жаль, на жаль! Яке ж горе! А я ще так недавно захищала тебе! Ось що зробили з тебе п'ять років неволі . . . Провду казали ці, хто тебе засуджували: в'язень звив собі гніздечко у в'язниці! Та йому мало того, що нам він непридатний, що живе собі байдуже в рабському щасті! Від нас він пішов відважним, а те-

пер повернувся на те, щоб лякати тих, хто готові на смерть без нього!..

РЕМІНЬ: Так, пані-матка правду каже: Фрол Гераш нам шкодить!

ГЕРАШ: Вам не досить тридцять років моєї мужності, десять років щасливих боїв, тричі пролитої крові, мого імени, яке залишилося всюди, куди я проходив?.. І цього не досить, що я вам честь приносив, коли ви йшли за мною! Це, що я зробив, — може зробити й інший. Але хай спершу трохи підтягнеться, коли хоче мене перерости. Хай виконує похвальний чин, а ризкуючи життям, хай і славою ризкує і стане перед обуреним народом, який його ганьбить. Розділюючи його турботи, але без його сказу, прочуваючи гірку долю такого задуму, хай прийде, щоб серед звуків сурми бити на сполох!!!

МАРУСЯ (до козаків): Ах, слава Богу! Козаки, та це ж Фрол Гераш наш давній! Він так не говорив би, коли б нас не любив. Це ж він — вірний побратим від наших перших боїв: я знала, що він нас не покине. (до Гераша) Але твої побоювання зайві, а любов уводить тебе в оману. Бо коли б тобі розказала про все, що тут підготовляється, коли б показала тобі який готовий на все наш народ і весь край повсталий, — тоді ти не вважав би його божевільним! Адже сам бажаєш йому могутності!

ГЕРАШ: І що ж такого переконливого ти можеш мені сказати? Що ці, вчорашні переможені знову готові перемагати? Адже ж я знаю цей перший порив: буря швидко переміниться в гураган, та коли подує північний вітер, — то на нашій землі знову залишаться могили й пустиня...

МАРУСЯ: Скажи ж йому, Дмитре, скажи, що він помиляється... (Стенько мовчить).

МУСИЙ: Та це кат-зна-що! Хлопець налякався! Два слова, кинені навпопад, погасили весь його запал!

СТЕНЬКО (вбік): Як же він прибув сюди самий? Чому без неї? (вголос) Так, батьку, вони добре кажуть... правильно... вони...

МУСИЙ: Такі заїкливі розмови тут зовсім не впору! Тільки коротке слово може переконати! (до Гераша) Гетьмане, батьку наш! Я служив при тобі й завжди тебе поважав. Та коли народ страждає так, що далі страждати не може, тоді тільки один вихід: боротися.

ГЕРАШ: Є ще й другий: загинути.

МАРУСЯ: Одне без одного не обходиться й обидва мають свою славу.

ГЕРАШ: Але що ж варті вони без єдиної мети: перемоги?

МУСИЙ: А до сто чортів! Перемога врешті мусить бути за нами!

ГЕРАШ: Бачу, що надія на неї сильно заякорилася в ваших головах! А я кажу, — й знаю, що говорю, — ця війна, це божевілля. І кров у ній пролита, —вкрадена в нас самих!.. Я перейшов увесь ваш табір і бачу, на якому страшному обмані сперта вся ваша надія. Ви готовитеся до вирішного бою? А вам усього бракує: гармат, рушниць і навіть пороху...

МУСИЙ: Бо ще не всі наші валки прибули...

ГЕРАШ: І як прибудуть то вас спасуть? Думаєте, що вас доволі, щоб затіяти таку некорисну дію? Чей же дванадцять тисяч не поб'ють двадцяти тисяч війська...

МУСИЙ: Хто знає?

МАРУСЯ: Ні, наші надії не такі божевільні, як тобі здається, бо ж Донські козаки йдуть з нами!

ГЕРАШ: Маєте їхню згоду?

МАРУСЯ: Чекаємо їхньої відповіді.

ГЕРАШ: Ото ж це ще непевне!

МУСІЙ: Яке ж це має значення? Виглядає, що згода буде, бо ж не можуть вони оттак відкинути нашого заклику...

ГЕРАШ: Ах, яке це все непевне й ніколи не дійсне! На зброю чекаємо, союзників закликаємо й на цій основі піднімаємо народ, який нічого не знає і не підозріває на що важиться!

МУСІЙ: Ба, хто в усьому сумнівається, той ніколи на ніщо не зважиться!

ГЕРАШ: Припустім, що вас знову поб'ють...

МУСІЙ: Ні, краще припустім, що врешті визволимося! Якась дивна слабкість мусіла розм'якчити твої нерви, коли ти, — свідок такого зрушення, — можеш важити все так холодно, ледяним серцем.

ГЕРАШ: Я просто побоююся за нашу батьківщину...

МУСІЙ: А я ні! І до речі, ніхто з нас не бачить небезпеки там, де ти її підозріваєш. Наша країна нещасна, але саме довкола неї громадиться горе кожного з нас.

МАРУСЯ: Відкрий очі й поглянь на ці горді обличчя: вони всі тут — сотники з найменших станиць: Ремінь, Павлюк, Галаган і сотня інших з ними, їхні шаблі чинять опір десятком. Правда жаден із них не вартий стільки, що Стенько, чи ти — батьку, але впевняю тебе: вони всі здатні на геройство вояки й шкода було б висилати їх катам!

ГЕРАШ: А коли король пообіцяє?..

МУСІЙ: Обіцянка-цяцянка! А в нас немає вже нічого крім крові в наших жилах! Послаблена неволя, — неволею залишається. Саме призначення цього хоче: наш народ звільниться, або загине.

РЕМІНЬ: Добре кажеш, Мусію. А я завжди повторюю; для козака честь, — що листок для дуба. Дерево досі живе, поки зелене. Коли воно всохло — хай його зрубають. Ось що я кажу.

ГЕРАШ: А коли дерево, падає, чи поламає куці? Батьки, послухайте мене: хіба це добре, хіба справедливо, будувати майбутнє ваших синів на непевному чині й цим ще вдвоє погіршити їхню долю? Повірте мені: цей дух, що вас спокушує — підступний. Подождіть ще трохи, — тоді ваші зусилля збільшаться, засівайте, згинаючися, поле, під жахливим гнітом, хай дозріє жниво для нащадків...

МАРУСЯ: Послухайте мене, батьки, й повірте моему слову: народ готовий, збіжжя дозріло й вижидати було б безглуздя! Дітям треба вибороти кращу долю, — ми мусимо жниво пожати, а їм лишити готовий хліб!

ГЕРАШ: Я звертаюся ще до Стенька. Його мовчанка, — це наче безмовне признання, що все це, — божевілля!

СТЕНЬКО: Якщо моя мовчанка вас багамутить, то я зразу ж усе виясню. Козаки! Не зупиняйтеся в вашому розгоні! Не дозвольте сумнівам припізнити перемогу! І в свою чергу я теж скажу: не вірте йому! Натуга наших зусиль послабне, коли їх відкладемо! А хто повертається в неволю, той вартий тільки кайдан! (до Гєраша) Прости, батьку, що кинув тобі правду в обличчя, але це що має статися, — мусить статися вже! Повір батьку своєму синові: наш народ готовий!

ГЕРАШ: Боже милостивий! То це твоє останнє рішення?

СТЕНЬКО: А яка ж твоя відповідь старий воїне?

ГЕРАШ: Ах, сину, коли б ти знав...

СТЕНЬКО: Коли б я знав? Що, батьку? Що мав би я знати? Ах, горе! Твоя доня в небезпеці? Так? Я вже бачу... я здогадуюся, відчуваю... Я починаю війну, а її висилаю на смерть! Так?

ГЕРАШ: Я цього не сказав...

СТЕНЬКО: І не треба казати! Які ж слова промовляють вимовніше, як батькові очі, — очам судженого!

ГЕРАШ: Ну хай, коли тобі треба аж цього мотиву, то так: я залишив у Люблині мою доню закладницею. Її смерть увінчає твій чин. Але ти погубиш мою дитину й не спасеш нашої країни.

СТЕНЬКО: Я!.. Її погублю... (безладні голоси).

МУСІЙ: Це що таке?

МАРУСЯ: Наша валка зі зброєю! Ось що, батьку наш Гетьмане, прожене врешті твої побоювання! Бачиш ці вози зі шаблями, рушницями? А ці гармати, що незабаром почорніють від пороху? Та ось, гляди тільки, ці вершники, що зіскакують з коней і йдуть до нас! Добре гляди, бо це післанці від наших братів зза Дону! І ти ще далі мовчиш? Ти, мабуть, уже не наш...

СТЕНЬКО (вбік): Господи небесний! Яку ж Ти долю нам готуєш...

СЬОМА ЯВА

Посол від Донських козаків

ПОСОЛ: Боже помагай і бережи славних козаків! Привіт вам панове-старшино України! Я приходжу в імені нашого отамана Франка Сергієва... Ви знаєте, що він відважна людина й коли має якісь побоювання...

МАРУСЯ: Він відмовляється?

ПОСОЛ: Ні трохи! Десять тисяч людей під зброєю готові. Вісім днів нам доволі, щоб прибути в Україну. Але не задля даремних затій, чи боїв! Сергіїв хоче знати, чи ви теж готові, та чи під доброю командою. Тобто: я маю запитати вас хто у вас гетьман?

МАРУСЯ: Ах, хвала ж Тобі Господи! Я вже тремтіла в душі, але якщо тільки про гетьмана йдеться... (до Стенька) Підійди сину й назви себе! (до посла) Це він Дмитро Стенько, син Стенька Головатого, що-то прогнав турків аж до Трапезунду. Трьох гетьманів вийшло з того славного роду. А втім, коли ці предки нічого тобі не кажуть, то знай: я його виховала, а Фрол Гераш до боїв заправляв!

СТЕНЬКО: І до чого мені це славне минуле? І що мені з цих учителів і предків? Що мені народ?.. Ах, які жахливі муки! Що я зробив? Що я зробив, щоб так терпіти? Небо мені свідком, — я прийшов, щоб віддати всю мою кров, щоб вас звільнити... Але цей застав... це найдорожче, що маю... Ох ні! Я вам більше не отаман! Господь Бог наклав на мене надто важкі обов'язки й під ними я заломився!.. (кидає шаблю, вибігає).

ВОСЬМА ЯВА

Ці самі без Стенька. Гераш пригнічений, козаки обурені

МУСІЙ: Браття! Усі нас покидають і зраджують! Я знаю, що мое ім'я нікого не притягне та що й найкращий вояк, — незавжди добрий отаман. Та все ж: хто з вас не боїться смерти, — хай їде зо мною!

РЕМІНЬ: Гей, та ми всі за тобою!

КОЗАКИ: Всі, усі — хоча б у могилу! (добувають шабель, але Донські козаки відходять).

МУСІЙ: А ви, Донські козаки? Та ж, коли Україна впаде...

ГЕРАШ: (підносить гетьманську шаблю Стенька): Донські козаки! Підіть і скажіть Франкові Сергієву, що поки живий Фрол Гераш, — козаки мають свого гетьмана!

КОЗАКИ: Слава Герашеві! Хай живе гетьман Фрол Гераш!

МАРУСЯ: Що ж батьку? Твої сумніви врешті розвіялися?
Їхній запал огорнув і тебе й ти знову віриш
у нашу Україну?

ГЕРАШ: Боже Всемогучий! Чи я вірю в Україну!.. Моя
донька в руках поляків!..

(Кінець другої дії)

ТРЕТЯ ДІЯ

*Вітальня королівського палацу в Любліні. Посередині
двері до залі нарад, праворуч у коридор, ліворуч у королів-
ські кімнати, а поруч малі, замасковані дверцята.*

ПЕРША ЯВА

Рогов'ян і Шмуль, якого приводить Старшина

СТАРШИНА: Тепер саме засідає королівська рада. Але я
можу вас впустити, Ексцеленціє, тепер, бо по-
тому поїдуть на полювання...

РОГОВ'ЯН: Добре. Я увійду, коли мені буде треба. А тепер
залиши нас. (Старшина виходить).

ДРУГА ЯВА

ШМУЛЬ: Ах, Ясновельможний! Коли б ви знали, скільки
коштують мене ці заходи! Якби ці українські
собаки довідалися, що їхній колишній вистун
продав їх королеві, та ще й прилюдно...

РОГОВ'ЯН: Продав за ціну золота, я думаю?

ШМУЛЬ: Так, але ціна виправдується цим, що козаки чор-
тівськи мстиві! Ото ж, чому Ясновельможний

бажає, щоб це я представив усю справу королеві? Якщо маю в вас крихітку довір'я, то скажіть, чому самі не можете переказати того, що я вам з усіма подробицями розказав?

РОГОВ'ЯН: Ех, мій дорогий, «я чув» це не те саме, що «я бачив». Навіть найкраще оповідання з других уст втрачає те, що переконує й хвилює. І навпаки: точні вказівки, властиві слова додають картині подібності.

ШМУЛЬ: Та яка ж це картина вийде з мого оповідання, коли ви хочете, щоб я докинув до правди те, чого не було?

РОГОВ'ЯН: Перш за все, ти нічого не знаєш!

ШМУЛЬ: І це якраз мене турбує! Розказувати, що я бачив Фрола Гераша в Україні, що його гучно вітали козаки, а Стенько переконав і вони обидва командрують? Та це ж вигадки!..

РОГОВ'ЯН: А проте в них немає нічого неможливого! А наслідки з цього настільки важливі, що король не чекатиме вже Гераша й ми виграємо сім дорогоцінних днів! Бо коли це повстання справді таке, як ти змалював, то нам може вдатися діло, коли поспішимся. Не даючи йому часу розвернутися, — несподіваним наскоком поставимо їх у безвихідь...

ШМУЛЬ: Так... але в тому одна небезпека, про яку Ваша Величність, здається, не думали...

РОГОВ'ЯН: Яка, прошу я тебе?

ШМУЛЬ: А така, що коли одного дня, Фрол Гераш, не змігши там нічого зробити, — повернеться сюди?..

РОГОВ'ЯН: Він не повернеться! Бо «моя величність» усе передбачила, старий патріарху! Його люди зразу ж запідозрять його в зраді, коли довідаються про мій вимарш. О, це добре вимірний проти-удар, що мене порадує: коли він не буде їхнім отаманом, то стане полоненим!

ШМУЛЬ: Ах, ваші задуми під кожним оглядом досконалі! Яким були б ви королем! Яким наставником будете!

РОГОВ'ЯН: Так, мій шлях накреслений. Я йду швидко й високо. Але ти так і скажи королеві: що Гераш командує разом зі Стеньком! Бо бачиш: мені треба виграти цих сім днів. Тут ідеться про успіх цілої кампанії. Це остання гра, коли раз рішено, — так треба закінчити.

ШМУЛЬ: Згода. Ходім на раду...

РОГОВ'ЯН: Не треба!

ШМУЛЬ: Але ж ваша ласкавосте, після ради король їде на полювання, то де ж, до біса, відбудеться наша зустріч?

РОГОВ'ЯН: Тут.

ШМУЛЬ: Ах! Тут?

РОГОВ'ЯН: Так... Такі хитрощі, що торкаються договорів завжди мені вдавалися, — всупереч звичаям, — благі речі на раді, важні — мимоходом. Людина, яку затримаєш серед розваги, — не стане важити, ні міркувати. І часто такі два слова, кинені в поспіху, стають наказом і вихує війна...

ШМУЛЬ: Ви дуже глибокодумні, Вельможний! Хоч... учора вечором можна було побачити краєчок вашого серця: як то мій пан з любови до гарної полонянки спромігся на такий абсурдний чин, якого ледве чи хто в світі поповнив би для двоє гарних очей. Хіба ви не думали, коли вночі добивалися до її дверей, який страшний скандал постав би, коли б хто з охорони побачив? І на який ризик і труднощі ви були б наразилися, коли б ці двері врешті відкрилися? І задля чого?

РОГОВ'ЯН: Я ж хотів рятувати її від мук! Бо, хто знає? Коли б я був її спасителем... А втім, не думаймо про те.

ШМУЛЬ: Так, не думаймо, Вельможний!

РОГОВ'ЯН: Мене кличе призначення величі й влади. Ось моя доля! Та... хто ж це йде? Невже вона?

ШМУЛЬ: Відійдім, Вельможний.

РОГОВ'ЯН: Іди, йди! Відійди! Я покличу тебе як надійде король... (Шмуль відходить, Рогов'ян стає збоку, входить Мікла зі служанкою).

ТРЕТЯ ЯВА

Мікла, Служанка, Рогов'ян

МІКЛА: Оце туди проходитьиме король?

СЛУЖАНКА: Так, бо звідсіля вони вирушать на лови й вам треба тільки подождати. А тепер я піду, щоб мене тут не побачили. Коли б королева довідалася, що я вас сюди привела...

МІКЛА: Від кого ж вона могла б довідатися?

РОГОВ'ЯН (зближається): А від мене, якщо б мені так подобалося!

МІКЛА (до себе): Ох, це той мерзотник!

СЛУЖАНКА: Ясновельможний!

РОГОВ'ЯН: Заспокійся. Хто служить Міклі, — тому я допоможу. Ніхто тебе не бачив, то ж тікай, чим скоріше! (Служанка виходить).

ЧЕТВЕРТА ЯВА

Мікла, Рогов'ян

РОГОВ'ЯН: Мікло, саме небо вас зіслало! І коли я дозволив собі застукати вночі...

МІКЛА: То за те виправдається перед королем!..

РОГОВ'ЯН: Ви бажаєте..?

МІКЛА: Довідатися від нього, чи він на те мене тут тримає, щоб ви мене так настирливо переслідували.

РОГОВ'ЯН: Бідолашна дитино! Ви хіба розум втратили: адже він вас висміє!

МІКЛА: Побачимо, чи висміє. Я менше за вас розраховую на його мінливий настрій! І доки його сумніви не розвіються, поки я в нього закладниця, — то він теж і мій опікун.

РОГОВ'ЯН: Але ж мій вчорашній вчинок, — це ніяка зневага. Я мав би радше право на вашу вдячність, бо це був учинок приятеля...

МІКЛА: Приятеля? Ви?

РОГОВ'ЯН: А чому ж би ні? Не був же Фрол Ґераш моїм найкращим другом? І хоч життєві несподіванки викликали в вашого батька ненависть, то я його все ще люблю. І коли в довідався яка небезпека загрожує його донці, то ця приязнь казала мені діяти. Бо знайте, що в Україні повстання існує, це вже відоме й ніщо вже його не спинить! Король про це довідається й тому я намагався захистити його закладницю від смерті..

МІКЛА: Що ви кажете?

РОГОВ'ЯН: А те, що Стенько вас забув та ще й вашого батька притягнув до свого божевілля. Та що вони обидва видали вас на муки!.. Ось це я й кажу.

МІКЛА: Та ви брешете! Я ще не освідомлюю добре цілі вашого обману, але я чую, відчуваю, що ви брешете, так, я впевнена в цьому!

РОГОВ'ЯН: Час надто дорогий, щоб його витратити на розмови! Я вказав небезпеку й ось ваш єдиний

рятунок: моя палата в Слонімі, поблизу міста.
Прийміть мою охорону, прийміть захист...

МІКЛА: Ага, на те, щоб моя разюча втеча переконала ко-
роля про повстання й щоб ви зразу вирушали
в похід?

РОГОВ'ЯН: Але ж повірте мені, що смерть кружляє над
вами, а я — ваше спасення...

МІКЛА: Ви Рогов'ян! Зрадливий воїн, проклятий отаман,
який продав нас підлою зрадою! І він сміє
просити в мене довір'я! Він цього вимагає!
Він, — перебіжчик, ренегат! Йому наш герої-
ський народ довірив частину своєї слави,
шматок свого тіла, а він, — розтративши
цей козацький скарб, — хоче ще собі прибе-
регти нашу святу кров, якою він торгує! За-
мість іти, боротися, — залишає наших на по-
талу, щоб на цих вбивствах робити кар'єру!

РОГОВ'ЯН: Ось як до мене говорять, ось як про мене дума-
ють! Моя безмежна відданість, замість наго-
роди! — викликає в неї жах, образу й лютю!
А я принижувався й був ласкавий! І намагав-
ся, — замкнувши гнів у серці, — ні словечком
її не оскорбити!.. Та доволі мені скриватися
під цією задушливою маскою! Ти божевільна
більше того: сліпа, безглузда дитино! Ти
смієш так ставитися до мене, твого пана?
Ти смієш прозивати мене зрадником, коли я
маю тебе в руках? І не розумієш цього, яка це
смертельна образа, — нагадувати злочинцеві
про його злочин? Ні, ти не розумієш, що допі-
каючи мені ганьбою, — ти викликаєш у мене,
— не докори сумління, а тільки лютю? Ах!..
Мене зневажають, глузують з мене, — цього
вже забагато! Коли я вбивник, — то ти бачи-
тимеш у мені свого ката!..

П'ЯТА ЯВА

Ці ж і Король, Осецкий, радні

КОРОЛЬ (лютий, не бачить їх): Такі радні провалюють усе!..

ОСЕЦКИЙ: Що ваша Величність вважає себе непереможним, — це ваше право. Але наше право, право дорадників, — сказати вам, що Швеція матиме союзників. До того ж, ми зовсім не знаємо, що роблять, чи робитимуть, козаки в Україні. Вирушати в похід, коли над нами нависла небезпека, — то так як полювати на оленя, коли вовки в стайні! І чого нам кидатися в довгу війну, в якій ми, якщо не втрачимо, то нічого не виграємо!

КОРОЛЬ: Продовжуйте відважно наводити аргументи! Ви нічого не виграєте, ви все втратите! Коли я кажу: ви, це ви, панове шляхта! Вас турбує моя влада, а велич муляє очі. Ви зробили собі державу в державі та ще й цим невдоволені, — хочете правити ще й королем!

ОСЕЦКИЙ: Королівська шляхта вірно служить королеві, якого любить.

КОРОЛЬ: Справді? Я ж пропоную славному й корисному мету: війну, на яку надіялися ще ваші предки, — здобути престіл і відобрати землі. А моє лицарство вагається її почати! Але я читаю ваш страх, захований на дні серцець. Ви не так боїтеся, що вас переможуть, як не хочете мене бачити переможцем!

ОСЕЦКИЙ: Навіщо вигадувати таку безпідставну ідею? Хіба, що Ви, королю, надієтеся — дозволю собі підозрівати, — не так самому стати переможцем, як нас підкорити!

КОРОЛЬ (убік): Ах, які ж божевільні й жалюгідні амбіціонери! Хто ж заткне пельку цій стоголові!

гидрі? Хіба який Геракль, сильніший, чи менше втомлений за мене, міг би зробити їх великими й водночас залишитися їхнім королем! (до Рогов'яна, що наближається) А, це ти, Рогов'яне?

РОГОВ'ЯН: Так Сір. Я щиро поділяю Ваше шляхетне поривання на королівську спадщину. Швеція належить нам! Проте ці панове говорили як проникливі дорадники: козаки збунтувалися!..

КОРОЛЬ: Це ще не підтверджено! Стенько міг утекти з невідомою метою. Ось уже три дні як він пішов і нічого не сталося...

РОГОВ'ЯН: Ні, й якщо вірити моему непомильному інстинктові, то ще й впродовж сьоми днів, — поки не мине речинець Фрола Гераша, — нічого не станеться! Щойно тоді, чисельніше й краще дозброєні козаки, — наскочать раптово.

КОРОЛЬ: Ти так говориш, наче не знав, що мій висланник пішов туди з обіцянкою, щоб їх привести до розуму, і наче б Мікла мені за те не відповідала!

РОГОВ'ЯН: Я говорю так, бо знаю, що там діється, сір. Маю докладні вістки, що Гераш і Стенько — провідники повстанців.

КОРОЛЬ: Що ти кажеш? Гераш і Стенько? А Мікла? Закладниця втекла також?

МІКЛА (кидається поміж Короля й Рогов'яна): Закладниця тут!

КОРОЛЬ: І ти насмілюєшся розказувати мені ці смішні казки? І смієш думати, що я настільки легковірний! Маючи в руках такий застав їхнього довір'я, я мав би виступити проти них, щоб їх накликати на себе? Тобі хочеться гетьманства над Україною! Але ти зробив необачну по-

милку, Рогов'яне, а твій поспіх добратися до влади, повалить тебе вниз у цю ж мить!

ОСЕЦКИЙ: Сір, таку вістку треба прослідити. А сумніватися щодо її правдивості тільки тому, що вона виглядає неймовірно, — це грубо ризикувати! Дійсні факти часом неймовірніші, як вигадані!

КОРОЛЬ (до радних): А так: війна проти козаків, — це для вас «добра війна». Бо після боротьби слідує розподіл добичі, й кожний бере те, що йому належить: вам — награвовані маетки, а мені — пролита кров. Та чим більше вона вам подобається, тимбільше я їй не довіряю.

РОГОВ'ЯН: Я нічого не вигадав, Сір! І маю ясні свідчення!

КОРОЛЬ: Давай їх, я чекаю. Та мало ясні: вони повинні бути незаперечні!

РОГОВ'ЯН: Я думаю, що ясний і незаперечний доказ може дати тільки очевидець.

КОРОЛЬ: Шпигун?

РОГОВ'ЯН: Чи ви, Королю, знаєте кращий спосіб добути секрет від того, хто його береже? Козаки, — не дипломати й їхні наміри не на письмі спалахують! І я вдячний долі, що в сам час зволіла прислати нам свідка, — продажного, чи ні, але певного.

КОРОЛЬ: І цей свідок бачив це, що ти сказав?

РОГОВ'ЯН: Так... Сір.

КОРОЛЬ: Фрол Гераш і Стенько... провідники?

РОГОВ'ЯН: Так, Сір...

КОРОЛЬ: І ці два божевільні пожертвували б Міклу? Бач, ні, я не можу цьому повірити!

РОГОВ'ЯН: І я теж не можу зрозуміти цієї посвяти. Чи поніс їх боєвий запал, чи це нарочно так, але це факт. Може рахують на милосердя вашої Величності...

КОРОЛЬ: О, то вони погано рахують! Якщо вони й справді посміли заграти зо мною, — то горе ягнятi, залишеному в моєму лігві! Горе тому, хто хоче гратися з левиними кигтями. Але ні, я все ще сумніваюся. Погляньмо на твого шпигуна!

РОГОВ'ЯН: Сір, я вас попереджую, що цей чоловік боязкий. Побачивши перед собою цю, чия доля в його руках, він може зі сорому...

КОРОЛЬ: Шпигун не має права на сором! А коли він йому поплутає трохи мову, то правда все ж таки вийде на верх, як сонце зза хмари.

РОГОВ'ЯН: Сонце заблисне. Та чи необхідно, щоб воно заблисло перед наляканими очима цієї дівчини? Чи не жаль залишати її тут?

МІКЛА: Це не жаль, Сір, це страх з нього говорить! Він боїться, чи цей, як він каже, очевидець з України, зможе дати ясні докази, або чи не заперечить брехню, коли я його запитаю!..

СТОРОЖА (в глибині): Стій! Сюди не вільно!

СТЕНЬКА (голос): Я хочу говорити з королем! Я мушу, це важливе...

МІКЛА (радісно): Ах, моє серденько! Це ж голос Стенька!

КОРОЛЬ: Дав би це Господь, пані! (у дверях з'являється Стенько).

МІКЛА: О Сір, гляньте: Господь звелів! Це він.

ШОСТА ЯВА

Ці ж Стенько, Старшина, сторожа

МІКЛА (кинулася в обійми): Ах, мій Дмитре! Життя моє!

СТЕНЬКО: Ти теж моє життя. Я прийшов на час.

КОРОЛЬ (до Рогов'яна): Ну й що ж чоловіче з вірними вістками? Ось маеш тут отамана повстанців!

РОГОВ'ЯН (до Старшини): Приведіть жида Шмуля. Сір, це мій свідок...

СТАРШИНА: Жида Шмуля, Ексцеленціє? О, він уже далеко! Як тільки побачив у дворі цього пана, він поблід, затремтів і вискочив вікном... А за мить погнався галопом, аж закурило...

КОРОЛЬ: Втеча твого спільника свідчить про якусь змову... А ти нічого не кажеш? Мовчанка тебе губить...

РОГОВ'ЯН: Я здаюся, коли щастя тікає. Що король присудить: вигнання чи тюрму?

КОРОЛЬ: Коли це помилка, — менше, коли зрада, — більше! Проте, щоб не відібрати тобі засобів оборони, я допитуватиму його в твоїй присутності.

РОГОВ'ЯН: Та хіба ж може він видати своїх людей, щоб вони не робили? А врешті...

ОСЕЦКИЙ (до Стенька): Пане Козак, наближіться, будь ласка.

СТЕНЬКО (до себе): Ось і моя ганьба, та треба перенести...

КОРОЛЬ: Звідкіля прибуваєш, Стенько?

СТЕНЬКО: З України, Сір.

КОРОЛЬ: Бачив ти Фрола Ґераша?

СТЕНЬКО: Де я мав його бачити?

РОГОВ'ЯН (до Стенька): Чого ж тоді ти повернувся?

СТЕНЬКО (до Короля): Сір, після могого виїзду... (вбік)
Ох, горе ж мені горе! Так глупо брехати, та ще й перед нею!

КОРОЛЬ: Що тобі сталося?

СТЕНЬКО: Ця дорога... втома... (вбік) Ах, випиймо ж чашу до дна! (до короля) Сір, Королю! Вибираючись у похід на турків, козаки пригадали собі мого батька, бо він тричі турків переміг. Вони запропонували мені команду походу. Я з місця поїхав, не запитавши вас, Королю, про дозвіл на таке призначення. Ось я й повернувся, щоб про те запитати...

МІКЛА (вбік): Бідний Дмитро, він ледве може приховати своє хвилювання!

КОРОЛЬ: Я дозволяю.

ОСЕЦКИЙ: Як? І навіть не знати...

КОРОЛЬ: Якраз навпаки: щоб врешті знати! Я вже втомлений цим ходом від загадки до загадки. І щоб не ризикувати втратою нових сьоми днів, під час яких Україна зброїться весь час, — я відкриваю Стенькові двері на всю ширину. Він хоче їхати на Січ, — хай їде! Коли поїде сам, — то значить проти турків, але коли захопить Міклу зі собою, — це буде проти мене! (до Стенька) Так, Стенько, я погоджуюся на цю війну, на яку тебе закликають. Іди, бий турків, проганяй невірних. Що ж до прекрасної Мікли, я зроблю її дамою двору й коли ти повернешся, — ми відгуляємо ваше весілля

РОГОВ'ЯН: Годі! Надто натягнена струна може розірватися...

КОРОЛЬ: Ти вертайся в свою палату й без мого дозволу з неї не виходи!

РОГОВ'ЯН: Я прошу тільки Короля не забути цього чину, який ви мені обіцяли в наступній боротьбі... (виходить).

СЬОМА ЯВА

Ці без Рогов'яна

КОРОЛЬ: Якщо його сподівання фальшиві, то він бодай не-
поступливий. Щасливої дороги Стенько! А ми,
стрільці, на полювання! З браку чого кра-
щого переслідуватимемо вовків у лісі. І зали-
шім цих дітей тут, хай прощаються... (ви-
ходять).

ВОСЬМА ЯВА

Стенько й Мікла

МІКЛА: Ох, який п'яний день щастя й радості! Невже це
я справді тебе бачу? Мій Дмитрику! Всевиш-
ній наділив мене подвійною ласкою: твоїм
приздом і моїм спасенням!

СТЕНЬКО: Ох, не благослови Бога, бо ж саме завдяки Його
несправедливості я не можу леліяти надії без
докорів совісти! А чейже я народився гордий
і чесний! Чи знаєш Мікло, що наш народ збро-
їться проти короля?

МІКЛА: І через те в тебе докори? І в тому твоя провина?
Не схилий чола, приятелю, твоя душа благо-
родна. Я все зрозуміла й усе простила, бо
все... відгадала.

СТЕНЬКО: Ні, ти повинна засудити мене як підлого обман-
ця. І, на жаль, між нашими, недавно поєдна-
ними, серцями витворилася прірва, якої ніщо
не може зімкнути: ти бачила як я брехав...

МІКЛА: Ні! Я бачила, що ти мене кохаєш! У чому ж ти себе
обвинувачуєш? Поглянь у мої очі: твої вмі-
ють у них читати. Чи не бачиш у них кохання?

СТЕНЬКО: І знаєш, я нічого не обдумав. Я приїхав з єдиною метою, — тебе звільнити. Як, коли й з ким? Хіба я знав? Я блукав довкола палати, сповнений безмежних мрій і безладних намірів... Аж цей козак, що нам помагав тікати, впізнав мене й шепнув: «Шмуль зрадник — він у короля!»... Тоді я, наче п'яний, без застанови, що робити далі, що треба щось збрехати, — я побіг... Король мене запитав...

МІКЛА: І ти врятував Міклу! І до речі: ти саме зробив те, що й треба було зробити! Не тільки для мене, Дмитре, але й для наших, для батька...

СТЕНЬКО: Наші! Ах, Боже всемогучий! А я тут балакаю!... Тікаймо!

МІКЛА: Скажи мені спершу...

СТЕНЬКО: А ні, потому, потому, коли вже знову буду в наших рядах! Бо тут то ганьба, злочин і небезпека. Тікаймо! Щоб тільки твій батько не розпустив війська, коли їх отаман покинув...

МІКЛА: То це не батько їх веде?

СТЕНЬКО: На жаль! Він сумнівається, він намагається погасити наш запал, мовляв, ми ще не готові й нас переможуть...

МІКЛА: І коли така його думка, чому ти не підкорився?

СТЕНЬКО: Бо хоч і який він герой, цей старець, то вірити йому не можна. Адже його донька в руках катів, то з нього говорить батько, а не герой!

МІКЛА: Говорив би з нього герой, повір мені, проти батька, коли б повстання й справді було таке, як ти кажеш. Тоді він, підтримавши справу й благословивши мету, — сам був би приїхав, а не пускав тебе!

СТЕНЬКО: Ах, не сперечаймося! Час утікає, година надходить. Нам сприяє відсутність короля. Ніхто

не стежить, ніхто не питає. Скористаймося нагодою й їдьмо! . . .

МІКЛА: Ні, ні! Поки ще маю батька й він думає про мене, поки війна не почалася, поки ще тут спокій, а там риск, — я не хочу йти навмання. Не хочу!

СТЕНЬКО: Послухай мене, Мікло, ти знаєш як я тебе обожнюю . . .

МІКЛА: Ні, мій Дмитрику, не їдьмо ще! Не захмарюй мого неба, яке тільки-що відкрилося надо мною. Я ж так наплакалася, так натерпілася..

СТЕНЬКО: Але ж, коли ти побачиш, пізнаєш . . .

МІКЛА: Я не хочу нічого знати, поза щастям мого кохання! Як це так? Ми віднайшли себе в такому моменті й ти хочеш знати чому й як! Моя радість не така розважна. Уся моя істота зосереджена на єдиній думці: він біля мене, я його бачу, чую його голос . . . Ти кажеш, що мене обожаєш, то ж люби мене теж . . .

СТЕНЬКО: Чи ти знаєш, на яку ганьбу ти б мене виставила, коли б я залишився?

МІКЛА: А чи ти знаєш, яка доля чекає мене, коли б я поїхала з тобою? Ти, сирота після війни, вихований у таборі, тобі всміхається військова слава, почесні, бажання помсти. Твою гордість підсилює брязкіт зброї. Ти, Дмитре, бачив тільки кров, я ж бачила сльози . . . Ваша доля краща, боротьба дає вам спяніння . . . А ми: сестра, мати, дружина . . . Коли починається зловіща стрілянина, то на могилах стоять заплакані жінки: «Господи, коби не він!» . . . Ось, Дмитре, яка доля мене жде! Скажи, що це підло тікати від неї, але ж ти, в своєму егоїзмі даєш перевагу бажанню слави, над любов'ю до мене . . .

СТЕНЬКО: Не слава кличе мене, але щось менше п'янке й більше вимогливе: честь! Честь, яка людині така необхідна, як кров! Я дезертир, — чи хочеш, щоб я залишився?

МІКЛА: Та невже? А я, зі задрости, звинувачую тебе, що даєш перевагу батьківщині над дружиною! Бо ж ти любиш Україну з глибини душі! То як же ти, все-таки мусиш мене кохати, коли за мене втік із поля бою!!!...

СТЕНЬКО: Тепер підеш зо мною! Скажи!

МІКЛА: Забери мене з собою, мій пане!

СТЕНЬКО: Ця зала порожня й ми могли б...

МІКЛА: Ні, не туди! (показує замасковані двері). Тут таємний перехід. Його вказав мені вчора цей козак, що нам прислуговує. Вихід із нього на станицю, де він сторожить. Звідтам можемо перейти безпечно до ліса й видістатися на волю. А воля приверне тобі честь, якою ти ризикував для мене...

СТЕНЬКО (обіймає її): Ах, що мені там усі лиха, коли ти в моїх обіймах! (у таємних дверях появляється Маруся з Козаком).

ДЕВ'ЯТА ЯВА

Ці, Маруся, Козак

КОЗАК: Вони самі, можете вийти, нічого не бійтеся, я пильнуватиму. (виходить).

СТЕНЬКО: Ходім Мікло!

МАРУСЯ: То ви тут! (Стенько з Міклою відступають назад).

СТЕНЬКО: Марусе! Що ж ви тут робите?

МАРУСЯ: Я хочу знати, чи ти, — в полоні цієї жінки, — до решти збезчестиш свою душу? Коли мої пі-

дозріння правдиві, то видай мене, бо коли
вмів утекти, то мабуть можеш і зрадити!

СТЕНЬКО: Ах, Матусю! Яку ж зневагу завдає мені ваше підозріння! Правда, моя провина велика, бо й запоморочення було велике. Я виявився слабкий, мерзенний, пригнічений, — але ж я так терпів... Бо, бачите, я так її люблю... Ви погіршливо сміється, бо ваше серце таким мукам не співчуває... Та годі, кайтеся тепер за ці обвинувачення: саме коли ви надійшли, ми мали тікати...

МАРУСЯ: Ви мали тікати! Боже великий! І це твоя оборона? І я маю каятися за зневагу? Так, наче б ти не заслужив на докір! Але це свята правда: кого Бог хоче покарати, — тому розум відбирає... Він нічого не розуміє: що зрадив присягу, що порушив таємницю й що коли обидвоє втечуть, то це перестереже короля! Важливе для нього єдино те, що вона біля нього!.. І це тоді, коли нещасна батьківщина чекає визволення! Коли наша ганьба зникає й появляється сонце! Коли клич нашої останньої боротьби «бути чи не бути!», — тоді ти божевільний, без душі й сумління, забуваєш, що через сім днів ми матимемо десять тисяч війська, і перекреслюєш своїми любощами цілу справу!

МІКЛА: Ця жінка каже правду. Тут, на тому самому місці Рогов'ян уже сказав був королеві, що сталося, й тільки моя присутність розігнала підозріння! Ах, мій любий Дмитрику, ця жінка має рацію!..

СТЕНЬКО: Має рацію, чи не має, — я тебе люблю й ти мушиш жити! Я мушу тебе звільнити, яким би то не було засобом! Ти не смієш зазнати цієї страшної долі, яку, зготували нам наші батьки.

МАРУСЯ: А це відколи можна так ділити спадщину? Добром і лихом по-рівному ділити треба! Завдання — як багатство, — переходить із батька на сина. Одна честь і один довг. І щоб оплатити волю, платіть, — коли золота треба, гиньте, — коли треба крові!

СТЕНЬКО: То ж я хочу боротися, хочу й згинути! Тільки навіщо нищити цю дитину, цю квітку?

МАРУСЯ: Де рубають ліс там летять тріски...

МІКЛА: Ах, які щасливі ті, що народилися в спокійніші часи!..

МАРУСЯ: Щасливі ті, чия батьківщина вільна, хто від коліски аж до гробу живе мирним, щасливим життям!.. Та не для нас створене таке життя! У наш час мусимо йнакше жити! А коли йдеться про спасення батьківщини, хтож думає про інше?

СТЕНЬКО: Але ж нічого не сталося, чого б не можна поправити...

МАРУСЯ: Коли б можна було, її батько чекав би...

СТЕНЬКО: Ах ні! Це неможливе! Або ж я зле зрозумів?

МІКЛА: Мій батько?

МАРУСЯ: Він — наш гетьман!

СТЕНЬКО: Батько її залишив? Ба, гірше: він її видав!..

МІКЛА: Ні, краще! Він мене дав у жертву... О батьку! Дякую тобі за ролю, яку мені призначаєш...

МАРУСЯ: Благословенна будь, доню Фрола Гераша!

СТЕНЬКО: І вона сама себе засуджує, вона мириться з долею!..

МІКЛА: Хто мені дає цю ролю, — той уважає мене гідною її. А тримати долю народу в своїх руках, — хіба може бути більша честь для мізерної людської істоти?

СТЕНЬКО: Ох, май милосердя над собою! Май милосердя надо мною! Я люблю тебе, — не вмирай!

МІКЛА: Ти мене помсти! Я тебе кохаю...

(Кінець третьої дії)

ЧЕТВЕРТА ДІЯ

Роздоріжжя в лісі. Праворуч шатро Фрола Гераша. Ліворуч дерево й лавка. Двох козаків сторожить перед шатром.

ПЕРША ЯВА

Мусій, Галаган, Ремінь, Павлюк і Старшина (входять зліва)

ГАЛАГАН (до Мусія): Як голова ради, ти повинен говорити за нас.

МУСІЙ: Я й не думаю говорити за божевільних, що від першої поразки...

РЕМІНЬ: Від першої виправи!

ГАЛАГАН: Яка ж тоді буде друга?

РЕМІНЬ: І, — до лиха! — остання! Бо як так далі піде, то це довго не потриває!

ПАВЛЮК: Та ж ми майже не втратили людей!

ГАЛАГАН: Ні, а це тому, що ми майже не боремося й це саме мене... дивує.

МУСІЙ: О, скажіть урешті це слово: ви підозріваєте зраду.

ГАЛАГАН: Ну, звичайно!

РЕМІНЬ: Зраду, може, ні, але недобре керівництво!

МУСІЙ: І що ж ви за люди, що вас кожна дурниця пригломщує? Солом'яний вогонь, якого гасить одна дощова злива. Весь запал і порив ідуть на перше завзяття, щоб у першій поразці зразу ж налякатися й спопеліти.

ГАЛАГАН: Це ж не з переляку ми хочемо чогось довідатися! І я хочу знати, що діється!

МУСІЙ: Ти хотів би! — хочеш сказати. Але це дуже ризиквне, бо ж або старий Гераш дуже змінився, або мені жалко буде того, хто стане його розпитувати!

ГАЛАГАН: То ти не хочеш вивонити свого обов'язку?

МУСІЙ: А до сто чортів, — ні!

ГАЛАГАН: Тоді я сам цього підіймуся! (до сторожі) Чи Фрол Гераш і Стенько там?

СТОРОЖА: Ні, пане-товаришу. Вони в Сергієва.

МУСІЙ: То маеш щастя! Скористайся цією передишкою, яку дарує тобі випадок і добре подумай над тим, кого ви ображаєте вашими підозріннями! Пригадайте їхні імена, заслуги й славу! Не думайте про вашу поразку, а згадайте Міклу!

ПАВЛЮК: Це правда, що не маємо права до суворости! Але нещастя вмішалось й щоб ми не робили...

МУСІЙ: Коли б чули це твої козаки!

ПАВЛЮК: Я думаю так, як вони...

МУСІЙ: То ганьба тобі! Бо ж перше завдання провідника й його сила в тому, щоб бути для вояків джерелом сили й переконання. Щоб могли собі з радістю сказати: вони думають так, як я, бо я такий відважний як вони.

ПАВЛЮК: Та й моя думка така!

ГАЛАГАН: І наша теж! Проте старшина має право знати наміри командира й Фрол Гераш не може нам брати цього за зле.

МУСІЙ: Я надто ціню Фрола Гераша, щоб думати, що він виявить свої наміри! До речі старшина тут ні при чому. Ваші поради були б може добрі для хиткого чи непевного провідника, щоб його примусити не змінити наміченого пляну. Добрі були б теж для того, хто не втілює в собі духа нації. Але коли це Гераш веде в похід, — тоді наша роля мовчати й вірити!

ГАЛАГАН: Коли б ми перемогли, — справи були б ясні.

МУСІЙ: Ах ви! Ви більш як переможені, — ви розгромлені! Розгромлені без боротьби, самим підозрінням!

Повалені вашим безглуздям! Я соромлюся за вас перед Україною й скаженію, коли бачу стільки безличности й так мало мужности!

ГАЛАГАН: Зважай на свої слова й думай хто тебе слухає!

МУСІЙ: Коли б ви слухали, я не потребував би стільки говорити! Бо що ж ви задумуете й які ваші мрії? Що народ звільниться зразу ж, як тільки повстане? Та що скине кайдани, як тільки ними потрясе? Якщо такі ваші надії, — то їх треба зрєктися. Війна — не авантюра. Бо меч, це тільки залізо, а порох, — трохи гуку, — коли серце завмерле від втраченої надії. Добре розважте скільки зусиль слід вкласти в це діло. В один день не сформуєш армії з вояками, готовими до бою та отаманів з доброю дисципліною. І не в один день країна набереться нових сил!

ГАЛАГАН: Я все ж таки можу запитатися...

МУСІЙ (вказує Гераша й Стенька, що виходять зправа):
Ось і вони, питай!

ДРУГА ЯВА

Ці й Гераш та Стенько

ГЕРАШ (не дивлячися на радних): Сергіїв заслуговує суворої догани! Тільки недосвідчений і нечесний вояк може дати такий наказ, щоб самому перемогти! (побачивши раду) Що тут робить старшина? Чому зібралася без мого наказу?

МУСІЙ: Ось маєте старого лева! Відважтеся тепер кусати, шакали!

ГАЛАГАН: Батьку, Ремінь хоче з тобою говорити...

РЕМІНЬ: Ні, Галаган!

ГАЛАГАН: Що ж хай буду я! Приходимо, батьку-отамане,
в ім'я давнього права, щовійшло в звичай...

ГЕРАШ: Непевний звук твого голосу прозраджує, що ти хочеш говорити. Добре ще, що сором стримує тебе говорити вільно. Не перемагай цього сорому й відійди! Геть!

ГАЛАГАН: Чому ж мали б ми соромитися, вимагаючи в тебе звіту?

СТЕНЬКО: Звіту вимагати!

РЕМІНЬ: Це ж наше право...

ГАЛАГАН: Після вчорашнього...

СТЕНЬКО: Годі, доволі! У цій хвилині, коли його донька там умирає, — тут такий лунає голос народу! Він жертвує своєю донькою, а тут ось які сини!

РЕМІНЬ: Це ще не знати...

ГАЛАГАН: Крик, — це не відповідь!

РЕМІНЬ: Нас не так легко збентежити! Ми приймаємо участь у боротьбі, нам треба знати й її пляни...

ГАЛАГАН: Хочемо в'яснення, — ось і ціль нашого виступу.

МУСІЙ: Голота!

СТЕНЬКО: Але ж безумні! Знайте, що Сергіїв...

ГЕРАШ (вибухає): Нічого їм не треба знати! Відтого й є отаман! Галагане й ти Ременю! Ви прикриваєте свої закиди правом, але вони від того не менше підлі! Та не будемо тут говорити про зневаги. Ви зберіть у цю ж мить своїх козаків й за те, що не довіряєте своєму головному отаманові, — я вас проганяю звідси в ім'я знеславленої батьківщини!

СТЕНЬКО (півголосом): Зважай на ворога, бо нас мало!

ГЕРАШ: Наше завдання мужне й вимагає чесних людей! А наша армія зміцниться, коли я їх прожену:

хто вже в душі тікає, — цей мусить опустити ряди...

ГАЛАГАН: Ми поступилися б...

ГЕРАШ: Мій наказ без відклику! І хай таємна втеча стане прилюдною. Вам треба ясного пляну, щоб ви зволили мене слухати й вирушати в похід? Я вам виясню: повертайтеся на Січ, — присоромлені, байдужі й супокійні. А як татари нарушать ваш спокій, — проженить їх, бандити, — це ваші улюблені герці, ледарі, ворохобники! Не вам боротися зі справжнім ворогом! І знайте ви, — ваша провина у ваших руках! Завтра бій, — завтра я й вирішу. Я скавав.

ГАЛАГАН: Та все ж таки...

ГЕРАШ: Я сказав: відійдіть.

РЕМІНЬ: Адже ж ми не...

ГЕРАШ: Ах, вони хочуть довести мене до вжитку найгіршого засобу! (витагає пістоль) Стрілю в лоб першому, хто відозветься! (Козаки, задкуючи, мовчки виходять, Гераш опускає руку, пістоль випадає, він опускається на лавку в сльозах).

ТРЕТЯ ЯВА

Гераш зпереду, Мусій і Стенько позаду сцени

ГЕРАШ: Доню, моя, Миклусю! Чи не зробив я даремне злочину? Я тебе видав, моя найдорожча жертво, а ці божевільні, яких так легко налякати, — ще з мене зроблять злочинця! Ох ні, Спасителю, Ти не схочеш збільшити мого болю безцільним проливом крові. Боже розкрий очі цього нещасного народу... Він забрав мені

дитину, він позбавив мене батьківщини!..
Надхни їх Всемогучий, заспокій їх і мене, хай
їхня доля залишиться моїм святим обов'язком,
а я для них, — законом.

СТЕНЬКО (підходить): Їм ганьба, а тобі яке страждання!
Що значить: розум, честь і справедливість,
коли такою невдячністю сповнені старі вояки?

ГЕРАШ: Вони радше безумні як невдячні! Сергієв наробив
нам біди своєю необачністю. Але коли б стар-
шина чекала могого вияснення, коли б була
не прийшла, — я сам би її покликав. Вони
зламали правило й порушили дисципліну —
то я не міг інакше поступити. Бо ж, чи треба
заперечити якісь чутки, чи запобігти паніці
від фальшивих вісток, — отаман не відпові-
дає, але говорить до армії! У глибині душі я
розумію цей приступ страху: вони почували
себе такими сильними, вони так рахували на
мене!

МУСІЙ: Тим більше, до біса, повинні тобі заощадити удару!
Ох, коли б я був не стримав себе, вони тут
зразу ж спокутували б свою провину: я б
поклав був їх кількох тобі під ноги!

СТЕНЬКО: Це такий удар, під яким і найсильніший захита-
ється! Який бо цей народ нестійкий, коли пер-
ша невдача викликає такий наслідок!

ГЕРАШ: На жаль, сину мій, людський розум такий, що пе-
реходить із однієї крайности в другу. І тре-
ба б надлюдської сили, щоб ці вояки падали
з висоти своїх надій без потрясення. Їм треба
часу, щоб вони прийшли до себе. Але коли
завтра трапиться якась справа й мені прийд-
еться послужитися найнепокірнішим із них,
то ці, кому я її довірю, — вважатимуться
щасливими!.. Головне, — вміти їм ставити

чоло й не дати понести себе стихії. І врешті, коли людина зробила все, що в її силі, — решта в руках Бога!

МУСІЙ: Ото ж на завтра треба готуватися?

ГЕРАШ: Якщо моїх передбачень ніщо не розвіє, — то Рогов'ян цієї ночі буде тут. І на світанку ми рушимо проти нього.

МУСІЙ: А звідкіля ти його сподіваєшся?

ГЕРАШ: Очевидно він Стеблова.

МУСІЙ: Коротша дорога була б від Могилева...

ГЕРАШ: І вузькі просмики міжгір'ям? Я не вірю, щоб він відважився йти туди!

СТЕНЬКО: Справді, це була б вимріяна нагода! Дві тисячі добрих вояків...

ГЕРАШ: Та навіть п'ятнадцять сотень! Три сотні замкнули б просмик при вході й цей успіх не був би єдиний, бо коли б ці зухвальці дали себе вибити тут, — наша армія заскочила б несподівано поляків. Ми визволили б Україну й взяли Рогов'яна... Ось наші можливості...

МУСІЙ: Вони гордовиті, але прекрасні.

ГЕРАШ (гляди́ть у далину): Ось чому я так нетерпляче чекаю вісток.

МУСІЙ (до Стенька): Хтось пішов за ними?

СТЕНЬКО: А ти хіба сумніваєшся?

МУСІЙ: Так, і справедливо, бо ж я тут.

СТЕНЬКО: Не будь зарозумілий Мусію, — наш висланець зробить це краще від нас обидвох! Він пролізе далі, вникне глибше...

МУСІЙ: І хто ж це такий між нами козак-характерник?

СТЕНЬКО: Коли я назву тобі його — ти мабуть почервонієш: Маруся!

МУСІЙ: Наша Матінка в таборі цього зрадника? Чи вона має його вбити?

СТЕНЬКО: Напевно ні! Вбивствами не звільнимся й зрештою один мертвий Рогов'ян нас не відродить. Нарід хоче волі, — хай бореться шляхетно, гордо, без запламлення майбутнього. Мати пішла пошукати, розвідати й повернутися.

МУСІЙ: Господи милостивий! Щодо її повернення, — то я не маю нічого проти!

ЧЕТВЕРТА ЯВА

Ці самі й Маруся

МАРУСЯ (задихана, кричить здалеку): На просмик біля Могилова мої діти! Хай Бог вас веде!

ГЕРАШ: Це й справді Бог нас веде й Йому належить наша подяка! І тобі теж подяка, відважна жінко! (до сторожі) Глібе, біжи в табір, удар тричі в военний барабан і проголоси, щоб усі полковники негайно прибули сюди. А Сергієву я зараз вишлю повідомлення. (Сідає біля стола перед шатром і пише).

МУСІЙ (до Марусі): Якже ж ти зуміла промостити собі дорогу? Адже Рогов'ян сильний і добре береже свій табір.

МАРУСЯ: Але Господь сильніший від усіх, зіслав хуртовину. Ніч і буря заховали мене від людських очей, я йшла безшелесно поміж деревами й скелями, а вели мене блискавиці. Благаючи Господа дійшла я аж під саме його шатро. Я підслухала його розмову. Ах, як радісно мені було слухати крик цього безумця, який має за дорадницю власну гордість! Саме хтось за-

питав його, яку дорогу вибере він завтра. Рогов'ян вигукнув: «На просмик біля Могилева!» І, бачите, як Бог карає, відбираючи розум? Ніхто зі старшин і не думав йому перечити. Усі без спротиву прийняли його плян! Ах, мої діти це все добре складається!..

МУСІЙ: Завдяки тобі, Матінко!

ГЕРАШ: Мусію, ти проголосиш цю новину! (Мусій відходить).

П'ЯТА ЯВА

Ці, без Мусія

СТЕНЬКО (до Марусі): А про неї, ти нічого не довідалася?

МАРУСЯ: На жаль! Нічого нового, синку, що не було б передбаченою розв'язкою... .

СТЕНЬКО: Розв'язкою? Ах, ні, в такий непевний час?

МАРУСЯ: Ця свята дівчина мала йти на страту... вчора... .

СТЕНЬКО (до Гераша): Чи ти добре чув, батьку, чи ти зрозумів?

ГЕРАШ: Ти синку помиляєшся! Учора закрили домовину, викопали могилу... А я вже десять довгих дні оплакую її... .

СТЕНЬКО (до Марусі): Чи маєте який доказ на це, що каже-те?

МАРУСЯ (витягає зза пояса пергамін і подає Стенькові): Цей указ здерла я з мурів Бориня... .

СТЕНЬКО: Присуд смерти!!!

ГЕРАШ: Присуд звільнення! Щоб наша ненависть була така безмежна й нечувана, як наше терпіння! Тоді наша мстива розпач спасе наш край!

СТЕНЬКО: Померла здалеку від нас!..

ГЕРАШ: Але ми помремо біля неї! Байдуже, де тіло спочиває! (простягає руку до неба) Вона там, — безсмертна! Господь нас знає й зволить поєднати . . . Втиши свій біль і слухай мене, мій сину! У несповна два дні наш народ стане вільний. Використай цю хвилину, коли радість вибухає, гордість росте й надія всміхається, — щоб піднести його велич, бо це необхідне. Вщипи народові ідею в серце й обов'язок у голову, щоб ніхто не сів на лаврах, мовляв: наша мета досягнена! Наша мета вічна й кожному, хто це розуміє, кожний день породжує нове завдання. Встанови свою владу як розумний і розважний провідник, вживай її як добро, тримай як спадщину, щоб, коли обов'язок виконано, — право було шановане. Бо все це скарби справжньої вольности, якої домагаються всі, а ніхто привласнити не повинен. Це наша спадщина, яка з нас робить націю!

СТЕНЬКО: Ні, батьку, ти не маєш права йти на смерть!

ГЕРАШ: Ти думаєш, що я хочу смертю вкоротити свої терпіння? Думаєш, що моє серце таке кволе, а розум такий в'ялий? Я не уникаю й далі виконуватиму свої завдання. З цих, хто йдуть, — ніхто не повернеться. Треба посвятити й вона буде. Та коли стільки козаків йдуть походом у могилу, — треба, щоб у цю гекатомбу супроводив їх хтось із провідників!

ШОСТА ЯВА

Ці ж і Мусій, якого стримує Маруся

СТЕНЬКО: Так, це правда, хтось із провідників, але не ти, батьку!

ГЕРАШ: Заки висловиш думку, сину, поглянь на мене: волося сиве, обличчя бліде, часу для життя

вже бракує, то чого ж уже надіятися? Ні, якщо один із нас двох має не повернутися, то хай це буде минуле...

СТЕНЬКО: Коли б це я був майбутнім! Хіба ж не пригадуєш, батьку, цього дня, коли любов до батьківщини поступилася в мене, для іншої любови? Того дня померкла й моя прийдешня слава! І бачиш: моя душа стала настільки квола й зранена, — що я згадую цей день слабости як дорогий спогад! Бо цей день, коли я зробив цей вибір, — був разом останнім, коли я її бачив!

МУСІЙ (підходить): Неправильно ти думаєш, Дмитре, про свою слабість. Твій поворот уповні її зрівноважив. Та й я, старий характерник, ведмідь із серцем, наїженим колючками, — починаю сумніватися, чи вся моя суворість має більше вартости, як твоя слабість? І чи ти не мужніший за мене, коли так борючись зі собою, ти всеж опанував, не втрачаючи при тому людяности?

ГЕРАШ: Чуєш, дитино, що говорить цей, відданий мені, старий вояк: засуджує твої слова!

СТЕНЬКО: Та хіба ж утікач може вести далі тих, якими командував Фрол Гераш? Що зможу відповісти цим полохливим людям, які пам'ятають мою слабість і кожний незрозумілий наказ може їм видатися зрадою. Що маю відповісти, скажи?!

МУСІЙ (до Гераша): Може він і правду каже?

МАРУСЯ (підходить): Він правду каже! Він може загинути, але ти мусиш жити! Він має вести їх у смертний бій, а ти, — зробити нас сильними, могутніми й непереможними! Батьку народу!.. Тобі ще треба його виховати!..

ГЕРАШ: Так... Наш нарід потребує сильної руки. А що влада в моїх руках, то й моє це діло... Так, мій дорогий сину, ти їх поведеш у бій!

СЬОМА ЯВА

Ці ж і Козаки та Старшина

МУСІЙ: Та ось і полковники!

ГЕРАШ: Панове-товариші! Після стільки років горя, ганьби й нещастя, — настав час помсти! Господь Бог нас обереже, коли бачитиме нашу відвагу й завзяття!.. Але перемога вимагає жертв: п'ятнадцять сотень з-поміж нас гинуть на полі бою, — довго, поволі й без жалю...

КОЗАКИ: Я, Батьку я! Я! Ми всі!

ПАВЛЮК: Вибирай з-поміж усіх, — усі готові!

ГЕРАШ: Найкраще буде, коли сама доля вибере з-поміж усіх вояків нашої славної армії! (Галаган і Ремінь виступають з рядів і стають покірно

ГАЛАГАН: А хто прогнаний з армії — чи може зголоситися?

РЕМІНЬ: Батьку! Вибери нас, замість проганяти!

ГЕРАШ: Хіба ж ви заслужили на те, щоб умирати за друзів?

ГАЛАГАН: Чи не бачиш нашого каяття?

ГЕРАШ: Як же я маю вірити вам, коли ви сумнівалися в мене?

ГАЛАГАН (зі сльозами в голосі): Благаємо тебе!

ГЕРАШ (владним жестом): На коліна!

ГАЛАГАН і РЕМІНЬ (клякають): На колінах!

ГЕРАШ (підходить до них і обіймає): Сини мої! Козаки! Дорогі, гарячі голови! Ваші серця завжди вар-

тісніші за ваші слова! Згинайте коліна, але піднесіть чоло: я дарую вам більше як пробачення! Дмитре, вони підуть з тобою!

ГАЛАГАН і РЕМІНЬ (стають): Слава Тобі, Господи! Ми йдемо!

МУСІЙ: Але ж два їхні полки, — це тільки тисяча людей!

ГЕРАШ: Решта, — це твоя частина!

МУСІЙ: Ну, то ми добре скористаємося з нагоди й ляцькі голови полетять...

ГЕРАШ (до козаків): Хай Бог має вас у своїй опіці! (до Стенька) А тебе веде! Але пом'ятай: ти йдеш у небезпеку, а не на самогубство!..

СТЕНЬКО: Керуй завданням, батьку, але не підказуй, що далі робити. Коли б я був сам, я може й квапився б умирати. Але я знаю, який зв'язок існує поміж вояками й їхнім старшиною. І коли вони кидаються в вир боротьби, — він мусить здати звіт перед Богом за пролиту кров...

ГЕРАШ (до козаків): Бадьоро вирушайте в похід, козаки! Вас веде справжній герой!

ПАВЛЮК: Щастя Боже, вам усім!

СТЕНЬКО, МУСІЙ, РЕМІНЬ, І ГАЛАГАН: Щастя Боже, — Україні!

МАРУСЯ: Вовки виють, яструби зголодніли, земля червона від крові, тільки вітер вие по пустих дорогах. На коні, сини мої! У бій мужи! Виють вовки й яструби голодні кружляють... Далекий твій похід, козаче! Хоч небо сине, — то на обрії чорно! І ти мусиш іти туди, куди веде тебе ненависть, а вона вестиме, поки матимеш надію... Далекий твій похід, далекий... Заткни за шапку гілку зелену. Гос-

подь береже тих, кого любить. Коли вмирає падлюка, — то це йому кара, але смерть героя, — найбільша почесть. Заткни за шапку зелену гілку... Слава безстрашним! Переможці вмирають щасливо, — їх оплакують і піснями оспівують. Великі серця, — це душа народу. Слава тим, кого ніщо не злякає!.. Що ж важать мертві? Хай живе воля! Народ врятований — країна велика. Не міряймо ж витрат для жертви, — їх забирає Господь у славі на небо!.. Що важать мертві, коли воля живе?! (Велике захоплення, вимахування шаблями, сурми й барабани грають марша. Стенько, Мусій, Галаган і Ремінь дефілюють зі своїми козаками перед Герашем і Марусею).

(Кінець четвертої дії)

П'ЯТА ДІЯ

Зруйнована хата в Україні. За столом із їжею й напитками сидять Рогов'ян, Баквич, Ловня й Томіцький. Рогов'ян пише наказа, решта п'ють.

ПЕРША ЯВА

Рогов'ян, Томіцький, Баквич і Ловня

БАКВИЧ: Ух, яке ж огидне це вино!

ТОМІЦЬКИЙ: Але можна його пити. А втім, яка різниця що пити, коли п'ється за перемогу? А переможця кожний напиток сп'янить...

БАКВИЧ: Ба! Я не вередливий, проте я волів би закропити мої лаври трохи крацим питвом.

ЛОВНЯ: Як назвемо цю нашу виправу: «Долина Могилева»?

ТОМІЦКИЙ: Ні, «Просмик під Могилевом!»

БАКВИЧ: Так, це туди перенеслася натуга битви.

ТОМІЦКИЙ: І там ці козаки дали себе розчавити картечами...

ЛОВНЯ: Але на Бога! — розчавлюючи й нас! Що до мене, то я втратив тисячу людей.

БАКВИЧ: А я вісімсот.

ТОМІЦКИЙ: З моїх, — три четвертини полягли в полі. Їхні чортівські мушкети стріляли без упину, а на скошені ряди зразу ж дряпалися нові. Ах, ці одчайдухи, — це справжні герої!

БАКВИЧ: Але погані тактики! Доказ: вибір саме цього міжгір'я над самою рікою...

ЛОВНЯ: Я думаю, що вони не вибирали, але ми їх до цього примусили!

БАКВИЧ: Але королівські козаки не вирушили, чому?

ТОМІЦКИЙ: Рогов'ян каже, що їм не можна довіряти.

ЛОВНЯ: Тоді хай їх відошле! Або зречеться. Якщо це не допомога, — то клопіт!

РОГОВ'ЯН (видає наказ старшині, що стоїть перед ним): Візьміть сотню й поверніть туди. Обстежіть добре, ця розвідка дуже важлива. Вона нам скаже яка була удача та, чи мимо блискучого висліду, — це була справжня битва, чи тільки початкова перестрілка.

СТАРШИНА: Будьте спокійні, пане! (виходить).

ТОМІЦКИЙ: Правду кажучи, генерале, ви дуже вимогливі: майже п'ятнадцять сотень убитих, Стенько в полоні, — такий вислід повинен би вас задоволити.

РОГОВ'ЯН: Та я все ж таки маю свою думку...

ТОМІЦКИЙ: Вона безперечно добра, але мені здається, що це величезний розгром і після цього, коли ми

одних вибили до ноги, — інші мусять тікати,
не оглядаючись . . .

РОГОВ'ЯН: Оце якраз питання! (до вояка) Буняк! налий-но
нам чого!

БАКВИЧ (п'є): Здоров Рогов'яне!

ТОМІЦКИЙ: Віват Польща!

РОГОВ'ЯН: За перемогу!

БАКВИЧ: Насправді, генерале, вона за вами ходить: два бої,
дві перемоги! . . .

РОГОВ'ЯН: Зокрема ця остання. Якщо вона й справді така,
як виглядає . . . (входить польський вояк).

ДРУГА ЯВА

ВОЯК: Полонені тут, у сумежній кімнаті!

РОГОВ'ЯН: Обидва?

ВОЯК: Обидва. Тільки один із них годиться радше для гра-
бара, як для ката!

РОГОВ'ЯН: Але це не Стенько?

ВОЯК: Саме він, якраз. І лікар каже, що вже йому нічого
робити.

РОГОВ'ЯН: Хай все ж таки пробує ще! Хай його рятує! Тре-
ба щоб жив! — Мені для помсти, йому для
мук і шибениці! А другий, — у якому стані?

ВОЯК: Другий — без ран.

РОГОВ'ЯН: То цей може йти на муки!

ТОМІЦКИЙ: А може б ми їх перепитали перед муками?

РОГОВ'ЯН: Ви втратите тільки час на питання! Щоб їх при-
мусити говорити, — треба моєї методи. Я
знаю козаків . . .

ЛОВНЯ: Ще б пак! Ви ж самий козак!

РОГОВ'ЯН: Ви п'яні, що?

ТОМІЦКИЙ: Так, так, він п'яний, генерале! (до Ловні) Ти збожеволів?

ЛОВНЯ: Це вино з мене говорить . . .

ТОМІЦКИЙ (до Рогов'яна): Спробуйте, все ж таки, генерале, випитати цього чоловіка!

РОГОВ'ЯН: Коли ви на цьому настоюєте! (до вояка) Приведіть цього козака! (входить скований Мусій) Це полковник Мусій! (до польських старшин) О, це славна взятка! (до Мусія) Як же це? Ти, — полонений? І без однієї задряпини? Де ж ти переховувався під час битви?

МУСІЙ: Це місце, де я заховався, ще досі червоне від крові й не один мене там знайшов, хоч і не шукав!

РОГОВ'ЯН (до вояка): Ба й справді, як ви взяли цього чу-дака?

ВОЯК: Він намагався забрати раненого Стенька собі на плечі й одним арканом ми захопили їх обидвох . . .

МУСІЙ: Бідний Стенько! Прийдеться йому помирати осьтут, поміж ними . . .

РОГОВ'ЯН: Скажи: бідний Фрол Гераш, бо старий гетьман теж попав у мої руки!

МУСІЙ (з викликом): Фрол Гераш? (зразу ж опановується і стишує голос): Що ж, усе може бути!

РОГОВ'ЯН: Промінь радості засвітився в його очах.

МУСІЙ: У моїх очах, — мовчанка!

РОГОВ'ЯН: Познака важлива. Ми, здається, на правильній дорозі. Треба довідатися тільки, чому він так зрадив?

ТОМІЦКИЙ: Він певний, що Гераш на волі, — ось і все,

РОГОВ'ЯН: Згода. Але він не скаже, — де!

МУСІЙ: Рогов'ян пізнав мене зразу. Чого ж тепер обманюєш себе злюща собако якоюсь надією?

РОГОВ'ЯН: Ти сам не заговориш, це я знаю! Але я знаю чим розв'язати тобі язика!

МУСІЙ: Лайся! Твої образи мене не зачіпають! Ти не був би собою, коли б не був підлий!

РОГОВ'ЯН: Але ця підлість зробила мене переможцем.

МУСІЙ (підступає до нього з кайданами): Раз козі смерть! І твоя бундючність дуже швидко зникла б, коли б оці кайдани перемінилися на меч!

РОГОВ'ЯН: Ти мрієш про поєдинок? Марні твої мрії, мій дорогий! Я вже більше не запорізький козак, полковнику, то й не маю права до такої швидкої смерті! Інші часи, — інші звичаї . . .

МУСІЙ: Інші звичаї, — інший сором! Звичайно, ти вже не наш, Юдо! Але ти теж не їхній! І їхнє призирство до тебе таке, як наше, хоч тебе й слухають . . .

РОГОВ'ЯН: Гей! Заберіть мені цього бандита на муки, на тортури! . . .

МУСІЙ: Ну, тоді на все добре! Я давно дивуюся, чому добрий Бог досі мене захищав? Чому я вийшов цілий із цього гробовища, коли стільки дітей упало в битвах? І тепер знаю: упасти й згинути, — це ніщо. А ось для мук, — яких молодший може злякався б, — для цього треба старого Мусія!

РОГОВ'ЯН: І ти їх зазнаєш, — довгих і важких, — поки твоя зацькована душа не вийде з тіла!

МУСІЙ: Я був тільки вояком, а ти з мене зробиш мученика! (сторожа виводить Мусія).

ТРЕТЯ ЯВА

ТОМІЦКИЙ: Ви з нього нічого не витягнете!

РОГОВ'ЯН: Не важно, вистачить, що терпітиме.

ВОЯК: А Стенько, Вельможний? Треба його забрати?

РОГОВ'ЯН: Як йому?

ВОЯК: Краще, після перев'язки.

РОГОВ'ЯН: Залишіть його там. Я піду до нього через хвилину.

БАКВИЧ: Ми залишимо вас, генерале, пізна година.

РОГОВ'ЯН: Пождіть, незбером повернуться розвідники. А я за цей час напишу листа до короля. (Сідає за стіл у глибині, старшини говорять між собою).

ТОМІЦКИЙ: Цей кат дає нам сумні зайняття.

ЛОВНЯ: Майбутній губернатор України матиме великі труднощі з такими підвладними.

БАКВИЧ: А я вам казав, панове, що це чорт . . . щонайменше! . . .

ТОМІЦКИЙ: Я не кажу, що ні! І думаю, що хто йому служить, цей себе занастить!

БАКВИЧ: Отже, як я вам скажу, — що він закоханий? . . .

ЛОВНЯ: Рогов'ян?

БАКВИЧ: І його кохання безглузде і божевільне! Ото ж знайте . . ., що ця королівська закладниця, яку в Люблині закували в кайдани й добре берегли, — втекла!

ЛОВНЯ: Так, напередодні страти . . .

БАКВИЧ: І як ви думаєте? Хто влаштував цю втечу? Чиє рамя настільки сильне й рука така певна?

ТОМІЦКИЙ: О я бачу, що ти чогось здогадуєшся!

БАКВИЧ: Чого б я вибирався зі здогадами, коли б не бачив?
У самому розгарі битви, здається в полудне,
Рогов'ян післав мене в розвідку: чи не могли б
ми їх оточити...

ТОМІЦКИЙ: Але ж хіба він не думав: прямовисний, крутий
берег і ріка внизу!

БАКВИЧ: Отож, переходячи попри цей хутір, де ми зараз
знаходимося, я бачив віз, який супроводило
троє людей. З нього вийшла якась жінка.

ТОМІЦКИЙ: Яку ти взяв за Міклу!

БАКВИЧ: Перепрошую: я її бачив! (повертається з розвід-
ки Старшина).

РОГОВ'ЯН: Ходіть-но всі сюди.

ЧЕТВЕРТА ЯВА

РОГОВ'ЯН (до старшини): Ну й що ж?

СТАРШИНА: Ото ж, пане генерале, я, здається, маю доказ,
що відступ іде по тому боці ріки, та що всі
козаки були тут проти нас.

РОГОВ'ЯН: О ні, це ж неможливе, щоб усі вони були тут!

СТАРШИНА: Я не кажу, що всі вони приймали участь
у бою, бо ж ні місце, ні простір на це не доз-
воляли. Але тому, що не могли видістатися
з просмику, — то частина загинула, решта ж
відступила!

ТОМІЦКИЙ: Те, що я казав...

РОГОВ'ЯН: Та ти казав про доказ?

СТАРШИНА: Так, генерале. Вони висадили міст на ріці та
засипали камінням вихід із просмику...

РОГОВ'ЯН: Ага! Знищений міст і завалений просмик... Це
туди вони, без ризику, відступають... Ото ж

перемога за нами! Ах, бідний Фроле Герашу
—тепер ти в моїх руках!

ТОМІЦКИЙ: Так, але ми втратимо два дні на направу мосту й дороги!

РОГОВ'ЯН: То й втратимо! То й що ж? Коли знаємо де знайти звірину, коли пастка наставлена й засідка на місці, — то для мисливця справжня приємність продовжувати забаву! Тепер, коли перемога певна, — я хочу, щоб весь табір її святкував! Кажіть постачальникам розбити днища в бочках, хай воли й барани печуться над багаттям, і всі хай бенкетують, — такий мій наказ!

ТОМІЦКИЙ: А хто залишиться на поготівлі, щоб берегти зброю?

РОГОВ'ЯН: А правда, — це якраз добра нагода використати королівських козаків! Тепер, коли всякий напад неправдоподібний, їм можна довірити табір. Усім іншим воякам, — повна свобода! Ідіть! (усі виходять).

П'ЯТА ЯВА

Рогов'ян, згодом Шмуль

РОГОВ'ЯН: Ах краю мій, ти мене відкинув! А ви мене прогнали з України, — брати мої, козаки! Ви будете пригадувати собі цей день, що мене знову сюди привів!

ШМУЛЬ (появляється в дверях): Ви самі, Вельможний?

РОГОВ'ЯН: Як це? Ти, Шмулю, тут?

ШМУЛЬ: На жаль! . .

РОГОВ'ЯН: То викрадення не вдалося?

ШМУЛЬ: Не зовсім, Вельможний, не зовсім за вашим бажанням...

РОГОВ'ЯН: Падлюко! Ти знову зробив якусь дурницю! Вона втекла?

ШМУЛЬ: Ні, о ні!

РОГОВ'ЯН: То що ж таке? Мабуть вона тебе налякала й зовсім справедливо не хотіла з тобою йти?

ШМУЛЬ: По-перше, пане, Мікла знає мое ім'я, а не душу. То ж зовсім не підозріваючи ні Шмуля, ні вартових, — думає, що вона якраз у дорозі до своїх!

РОГОВ'ЯН: Як це в дорозі? Ти щось крутиш... Адже я дав наказ...

ШМУЛЬ: Ваш наказ був сповнений розсудливості й коли б небо дозволило було мені виконати його в усіх точках, — я був би так не біг і не ризикував!

РОГОВ'ЯН: Скорочуйся!

ШМУЛЬ: Я все зробив, що міг, щоб добре повести втечу. Але від Люблина кинулися нас здоганяти... То ж я не вибираючи ні часу, ні дороги, — привів її просто в ваші руки...

РОГОВ'ЯН: Сюди?!!!

ШМУЛЬ (тремтить): Ласки!

РОГОВ'ЯН: Бачив тебе хто?

ШМУЛЬ: Ні... не думаю. Все ж таки міркую, що найрозумніше буде виблагати її в короля, який стільки вам завдячує!

РОГОВ'ЯН: Ах, ти паршива собако! Бачив тебе хто, питаю?

ШМУЛЬ: Ой, Боже! Я цього не можу твердити, але чому Вельможний так тривожиться? Скажіть: Мікла мені подобається — й король вам її залишить.

РОГОВ'ЯН: Хіба не розумієш, що інша річ дістати її від короля, а інша, — забрати безправно! Де ж вона?

ШМУЛЬ: Вона внизу. Плаче й молиться.

РОГОВ'ЯН: І ти казав тільки-що, — вона нічого не знає?

ШМУЛЬ: Вона довіряє й цьому сховкові й своїм людям. Але гарматні розриви продістаються крізь мури. І хоч вона не знає хто кого перемагає, то розуміє, що це за боротьба. І зза цього її сльози й молитви...

РОГОВ'ЯН: Приведи її сюди.

ШМУЛЬ: Зараз вам її приведу, Ясновельможний! (виходить).

ШОСТА ЯВА

Рогов'ян сам, потому Мікла й Шмуль

РОГОВ'ЯН: Ба, цей поганий випадок виявляється найкращим! Якщо б я зумів дістати Міклу від неї ж самої, — то така розв'язка змінила б усю справу. Тоді сильніше підкорити моїх нових підвладних, і я — з королівського наставника можу зробитися... королем! То ж не проклинаймо ще нашої зірки! (двері відкриваються) А ось і вона! Така бліда під ніжним серпанком, блищать тільки очі й яка ж вона чарівна в ньому! (закриває обличчя рукавом контуша, коли входить Мікла).

МІКЛА (до Шмуля): Куди ж мене ведете? (побачивши Рогов'яна) Хто цей чоловік? Хто це?

ШМУЛЬ: Вийдіть пані, вийдіть швиденько. Це опікун у цій утечі. (виходить).

СЬОМА ЯВА

Рогов'ян і Мікла

РОГОВ'ЯН (показується): Так, це твій опікун — цей чоловік казав правду.

МІКЛА: Господи-Боже! Це ж Рогов'ян! Ганьба! Зрада!

РОГОВ'ЯН: Цей Рогов'ян піклується тобою безупину!

МІКЛА: Ох, мій Дмитрику! Яку ж це я дурницю зробила з туги за тобою! Я, божевільна, хотіла тебе побачити, замість виконати до решти моє завдання. Ах, негідна!

РОГОВ'ЯН: А що він зробив для тебе, цей понурий фанатик?

МІКЛА: Про що ж ти можеш говорити, — ренеґате без народу?

РОГОВ'ЯН: Це про що я можу говорити, — говорить голосно саме за себе! Про мою подвійну перемогу, про битви, які твої люди ще довго пам'ятатимуть, про переможений нарід і про твого зацькованого батька.

МІКЛА: Його душа пишається доконаними злочинами! Підло, до болю, ображаючи жінку, він перераховує свої вчинки від убивства її найближчих! Мати Божа, змилося над нами!

РОГОВ'ЯН: Моя лють штовхає мене на незручності! (Вголос) Це правда, я недобре висловився, — признаю, — Мікло! Ти ж перша кинула мені образу, — я її відкинув. Та я не думаю так погано, як говорю: бо ж це не гордість, але навпаки, — докори совісті захмарюють мої успіхи й я відчуваю, що моє місце не по цьому боці...

МІКЛА: Ти трохи пізно про те подумав!

РОГОВ'ЯН: Та хіба ж це я вибирав? Так сталося... Чим же може стати людина, яку відкидають? Від якої

тікає найнижчої ранги вояк? Ця людина, яка мала все, щоб кермувати своїм народом: відвагу, амбіцію, сміливість, розум, мала все, що робить людину великою й сильною, що встановлює долю й приносить щастя, — і з такої людини зробили зрадника! . .

МІКЛА: А це тому, що людина, яку так гордість понесе, що він, задля слави й оплесків, забуде за світлий промінь, який все осяює; і що поміж усіми обдаруваннями, якими наділив її Бог: амбіція, одчайдушність, розум, відвага, — немає чести. Чести йому бракує!

РОГОВ'ЯН: Нещастя псує людину й така була завжди моя доля. Вона ніколи не всміхалася мені так, як Стенькові. Ох, божевільний він, — йому життя стелилося рожами! Йому щастя простягало свої крила, й любов усміхалася до нього! А він нічим не вмів скористуватися! Божевільний!

МІКЛА (вбік): Що ця людина хоче цим сказати й що це взагалі за мова?

РОГОВ'ЯН: Ах, коли б це мені був припав такий скарб ще тоді, коли я витягав по нього руку й не зіслав мені тебе так пізно, — ах, я був би твоїм сліпим невільником і ти вела б мене простим шляхом. І ще навіть тепер, у хвилині кризи, в якій ми знайшлися, коли б ти тільки дозволила, — Мікло, ти не знаєш, що я міг би зробити, або чого не зробив би — задля тебе, задля бажання тобі приподобатися!

МІКЛА: Ах, це помста небесна! Доля сприятлива! Боже милостивий! Ти мене любиш, Рогов'яне? . . Оце ж тобі й кара! Ха ха ха . . .

РОГОВ'ЯН: Оце мені кара? . . Тоді я маю кару за тебе! Тоді я маю чим зламати твоє кам'яне серце, по яко-

му все спливає... Я маю чим завдати тобі пекельних мук: невблаганним і глибоким при- зирством дорогої істоти! Ах, як ти будеш тер- піти! І як швидко ти зрозумієш зло, яке мені чиниш... і яке я тобі стократно віддам! (від- криває двері ліворуч, з'являється вояк) Хай принесуть сюди цього чоловіка! (два вояки вносять Стенька на ношах).

ВОСЬМА ЯВА

Ці ж і Стенько

МІКЛА: Господи! Кого ж це я бачу? Це ти, Дмитрику? (хоче підійти, Рогов'ян затримує!)

СТЕНЬКО: Мікло! Ти це, Мікло? Ах ні, це божевільне мая- чення...

РОГОВ'ЯН: Ні це дійсність! Королівська закладниця, донька бунтівника, — яка під час змагань свого ко- наючого народу, викупила собі життя гань- бою... (попихає Міклу до Стенька).

МІКЛА (обертаючись): Як смієш таке вигадувати?

РОГОВ'ЯН: А що ж ти можеш відповісти, коли вистачає са- мої твоєї присутності тут, щоб тебе присоро- мити? Ти ж вільна й жива! А яким способом?

МІКЛА: Дмитре, що він каже?

СТЕНЬКО: Я нічого не чув. Але знаю твоє чесне минуле, знаю тебе й знаю Рогов'яна! Я не знаю, який шлях привів тебе до мене, але коли ти його вибрала й ним ідеш — то він правильний. Прийди до мене, ближче, мое сонечко житте- дайне! (Мікла приклякає біля нього й вони тісно обіймаються).

РОГОВ'ЯН (спантеличений): Яка ж безтурботність цих чистих і величних сердець! Хіба ж міг я такого сподіватися, не знаючи їх?

СТЕНЬКО (до Мікли): Ти біля могого серця! Перед моїми очима! У моїх раменах! Як же я благословлю цей світанок!

МІКЛА: Як ми себе віднайшли!

СТЕНЬКО: Та добре, що віднайшли! Не нарікаймо, дякуймо Господеві — Він дав нам це побачення, він дав нам останнє пращання . . .

РОГОВ'ЯН: Авже ж не нарікайте! Радійте й забудьте в запалі останнього пращання про долю країни, — яку ви так любите! Вона гине, розчавлена моїми непереможними чоботами!

МІКЛА: Наша батьківщина!

РОГОВ'ЯН: Так, так, — твоя батьківщина це моя здобич. Вона, провалившись, піде під мою руку, що її розторочить! І коли для викінчення її замало заліза, то я маю вогонь, шибениці, Дніпро! А ти, чиї зневаги роз'ятрили мою ненависть, — ти, яку я, — майже король, — хотів зробити королевою, — знай, що ти тут без помочі й оборони й якщо мені сподобається, як захочу, — зроблю тебе моєю власністю . . .

МІКЛА: Цей мерзотник ще грається моїм терпінням!

СТЕНЬКО (вбік, прислухаючись до гамору знадвору): Як повільно надходить година визволення! . .

МІКЛА: Ох, ні! Я не можу повірити в таке закінчення! Дмитре запереч!

РОГОВ'ЯН: Твій Дмитро хіба збрехав би! Він це знає, бо ж його поставили на чоло ці божевільні, —

він знає як далеко сягає мій тріумф і їхня поразка!

МІКЛА: Ти їх вирізав, — бандите, але не переміг!

РОГОВ'ЯН: Я не перечу, що вони геройськи боролися! Хоч у дійсності їхня мужність втрачає всю заслугу, коли зважити, що Фрол Гераш відрізав їм утечу, висаджуючи міст і захаращуючи дорогу... А вмирати, щоб умирати...

СТЕНЬКО (нагло підноситься): Господи слава Тобі! Це вони!..

РОГОВ'ЯН: А йому що?

СТЕНЬКО: Що мені? Я не можу висловити того щастя, коли подумаю, що ти помреш як злочинець і закінчиш життя, як тобі й слід! І це якраз він, Мікло, вже не втече! Він думав, що справедливість померла тому, що довго не приходила та що її затьмарення було криваве... Ах, злочинче! Твої очі обважніли, вони не бачать світла!

МІКЛА: Мій ти Дмитрику найдорожчий! Що значать твої слова?

РОГОВ'ЯН: До чорта! Він бачить примари. Це агонія!

СТЕНЬКО: Так, так! Ти швидко побачиш ці примари! Мікло, не дрожи й не плач! Чи чуєш тупіт коней у степу? Це наше спасення, це Гераш, Це... Україна!

РОГОВ'ЯН: О ні! Це не те! Це неможливе! Ні!!! (чути козацьку пісню).

СТЕНЬКО: Слухай то й почувеш! Чи не пізнаєш козацької пісні? Чи не чуєш як грають боеві сурми? Мікло, яке щастя: я вмираю вільний!.. (він падає мертвий).

МІКЛА (ридає): Коли його забираєте, ангели, візьміть і мене!
ГОЛОСИ ЗНАДВОРУ: Слава! Спасайся, хто може! Рубайте!
Рубайте шаблюками!

РОГОВ'ЯН (знівечений): Яке дивне заціпеніння приковує мене до цього місця? Ціле ество в мене дрижить і кров зледеніла... Чи маю засудити все мое минуле? Чи мав би я злякатися? І кого?

МІКЛА (звертається до нього): Бога, падлюко! Бо ж ти відчуваєш, що вибила твоя остання година! І не тіло твоє дрижить, а душа! (Рогов'ян кидається в двері, заперечуючи рукою, але нашттовується на раненого Томіцького).

ДЕВ'ЯТА ЯВА

Ці ж і Томіцький

ТОМІЦЬКИЙ: Куди біжите?

РОГОВ'ЯН: У бій!

ТОМІЦЬКИЙ: Немає вже ніяких боїв! Козаки здобули табір несподіваним нападом!.. Наші ледве боронилися, тікаючи безладно. А всі королівські козаки перейшли до України! Ця поразка безмежна й вона ще збільшується: нам залишається тільки втеча. Але цим шляхом іде їхнє військо. Погасім світло й збережім мовчанку (Рогов'ян хоче погасити світло, але Мікла вихопує каганець і біжить із ним у двері).

МІКЛА (кричить): Сюди козаки! До мене! Тут Рогов'ян!

КОЗАЦЬКИЙ ГОЛОС ЗНАДВОРУ: Смерть Рогов'янові!

РОГОВ'ЯН (хоче вискочити крізь двері, Мікла його затримує, він витягає кинджал і проколює її):
Смерть тобі!

МІКЛА (смертельно зранена): Спасибі! (Затримує рукою рану, йде кілька кроків і падає мертва на тіло Стенька).

ДЕСЯТА ЯВА

Ці й Козаки, Павлюк, Ремінь, Маруся

ПАВЛЮК: До діла! Панове-товариство, маємо його, зрадника! Тримайте!

РОГОВ'ЯН (біжить ліворуч): Легше сказати, як зробити!

РЕМІНЬ (ловить і обеззброює Рогов'яна в дверях): Це сказане і зроблене, голубчику!

МАРУСЯ (вбігає): А вона, що нас закликала! Що ти з нею зробив, бандите? Де вона?

РОГОВ'ЯН (показує головою на ноші): Там.

МАРУСЯ: Боже великий! Проколена ножем у серце й мертвий Дмитро біля неї!

РЕМІНЬ (до Рогов'яна): Це ти? Це твоя підла рука так вбила немилосердно! . .

РОГОВ'ЯН: Цю, яка завдячуючи мені спасення, без жалю видала мене на смерть!

РЕМІНЬ (підносить шаблю): Вбиймо злочинця!

ПАВЛЮК (спрямовує на нього пістолу): Вбиймо Рогов'яна!

МАРУСЯ: Стримайтеся! Хай судить його козацький суд! Порох, — це ладан на вітарі боротьби. Смерть від шаблі — лицарська смерть. Цей має вмерти так, як дохнуть злочинці.

РЕМІНЬ: Так, хай його живцем поховають під його жертвами.

МАРУСЯ: Хай кров наших мертвих полетиться струмком йому на голову. Хай йому викопають таку глибоку могилу, щоб ніяка нечисть не проросла на землі нашої батьківщини! (Козаки виводять Рогов'яна, Маруся простягає руки

над Міклою і Стеньком) А ви чарівні суджені,
яких одружила смерть, будьте благословенні,
геройські мученики! (Звуки сурм і оклики:
Слава!).

РЕМІНЬ: Фрол Гераш іде! Чи треба? ..

МАРУСЯ: Треба, щоб прийшов.

ОДИНАДЦЯТА ЯВА

Фрол Гераш і Козаки

КОЗАКИ: Слава Герашеві! Слава!

ГЕРАШ (на порозі): Слава Україні!

МАРУСЯ (підходить): Для святої справи, яку так величають
ці оклики, ти дав усе і (показуючи мертвих)
Бог забрав тобі все!

ГЕРАШ: Ох, моя доня й Дмитро! Вбиті? Суворий Ти, Боже!
(до Марусі) Ти нічим не допомгла? Нічого не
можна вже зробити?

МАРУСЯ: Даремне! Їхніх сердець уже тут немає.

ГЕРАШ: Моїх двоє дітей! Обидвоє згнули!

МАРУСЯ: Двоє вибранців.

РЕМІНЬ: Обидвоє згнули на полі слави в день перемоги!

ГЕРАШ: Слаба й смішна потіха! Ви думаете, що видаючи їх
на жертву, — не сіклося мое серце? І чи всі
мої надії не пішли на марне? Горе мое, горе!
Дивлячись на цих двоє суджених, — я бачу
перед собою всі їхні надії на майбутнє й це
здвоє мої терпіння. Ах, не боронися старий
і плач: пробачте мені, мої бідні діти! Це я ви-
копав вам могилу, я штовхнув вас на згубу,
платячи вашою кров'ю за волю України! Який

же з мене безжальний батько з твердим серцем!.. Їхня смерть — це й моя смерть, я їх не переживу! (падає навколiшки біля них).

РЕМІНЬ (до Козаків): Помолімося, козаки, за нашого батька-отамана! (Козаки скидають шапки, стають навколiшки. Тиша. Маруся підходить поволі до Фрола Гераша).

МАРУСЯ (речитативом):

Що важать мертві, коли воля живе?
Народ повстав — батьківщині свобода!
Не годиться оплакувати героїв...
Це ж у небесну славу покликав їх Господь...

ГЕРАШ (підводить голову, встає, витягає меч):

Що важать мертві, коли воля живе?..
Накрийте лаврами їхню могилу вінчальну,
А сурми хай грають їм марш тріумфальний!..

(Кінець)